

КИЇВСЬКИЙ
МУЗЕЙ
ІСТОРИЧНИХ
КОШТОВНОСТЕЙ

КИЇВСЬКИЙ
МУЗЕЙ
ІСТОРИЧНИХ
КОШТОВНОСТЕЙ

„МИСТЕЦТВО“

КИЇВ - 1974

Музей історичних коштовностей у Києві відкрито 1969 року. В ньому експонуються витвори майстрів-ювелірів різних епох і місцевостей (VI ст. до н. е. – початок XX ст. н. е.). Ці вироби виготовлені із золота, срібла, електра, платини й оздоблені коштовним камінням – діамантами, рубінами, смарагдами, топазами, аметистами тощо.

Основа експозиції – колекції з фонду Державного історичного музею УРСР. Сюди також передані речі з музеїв Чернігова, Кіровограда, Дніпропетровська, Херсона, Бахчисарая, Сімферополя, Керчі тощо.

Значний внесок у поповнення фондів та експозиції музею Інституту археології АН УРСР, який багато років підряд організовує експедиції для розкопувань скіфських курганів, слов'янських та давньоруських городищ. Тільки за останній час музеєві передано кілька тисяч художніх витворів із золота й срібла V–IV ст. до н. е.

Серед них – шедеври світового значення: срібна ваза з Гайманової могили (Запорізька область), пектораль із Товстої могили (Дніпропетровська область) та багато інших речей, розкопаних у різних областях України.

Експозиція Київського музею історичних коштовностей має три розділи.

В першому репрезентовані мистецькі витвори з золота й срібла періоду VI ст. до н. е. – XIII ст. н. е., в другому – здебільшого вироби українських та російських ювелірів XIV–XIX ст., третій – присвячений нумізматиці

VI ст. до н. е. – початку XX ст. н. е. Фонди музею нараховують кілька десятків тисяч пам'яток історії, культури й мистецтва.

Частина з них – унікальні твори декоративно-прикладного мистецтва, відомі як у нашій країні, так і за її межами.

Автор вступної статті та упорядник
ОКСАНА ДАВИДІВНА ГАНІНА

ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО

VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.

Із матеріалів археологічних розкопок відомо, що в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери величезний простір від Одера й Вісли (на заході) до верхів'їв Дніпра й Волги (на сході), а також у Східній Прибалтиці заселяли племена, які мали спільні й порівняно усталені ознаки культури. Племена цього етнічного масиву складала, очевидно, найдревнішу основу, на якій потім сформувалося слов'янське населення Європи. Найвідомішими серед багатьох азійських племен, які просунулися в VII-VI ст. до нашої ери з-за Волги й Дону в Північне Причорномор'я (територія сучасної Радянської України), були скіфи. Вони підкорили місцеве населення й утворили велике політичне об'єднання під назвою Скіфія. До неї входили не тільки скіфські скотарські племена, а й місцеві землероби, що мешкали головним чином у лісостепу теперішньої України.

Важливу роль у соціальному й культурному житті племен, оселенців Скіфії, відігравали стосунки з грецькими рабовласницькими державами Північного Причорномор'я (Ольвією, Тірою, Херсонесом, Пантікапеєм, Феодосією, Німфеєм тощо), заснованими в кінці VII-V ст. до н. е., а через них – і з грецькою метрополією.

Завдяки зв'язкам Скіфії з грецькими рабовласницькими колоніями в місцевих племенах прискорився процес майнового розшарування. Заможна скіфська верхівка почала знайомитись із високорозвиненою античною культурою і виявляти великий попит на грецькі предмети розкоші.

На території України знайдено чимало речей грецького походження, серед яких багато золотих і срібних ювелірних виробів, монет, художнього металевого та керамічного посуду тощо. Їх здебільшого виявлено серед поховальних речей у часі розкопок курганів місцевої та скіфської знаті. За звичаєм того часу в могилу до небіжчика клали зброю, предмети побутового вжитку, різні оздоби, кінську зброю тощо. У похованнях родоплемінної знаті поруч з речами місцевої роботи зустрічаються грецькі художні витвори – видатні зразки античного мистецтва. Місцева знать, у руках якої зосереджувалася не тільки влада, а й усі багатства, була основним замовником і споживачем дорогих грецьких товарів. Заможна скіфська верхівка купувала предмети розкоші, що виготовлялися на її замовлення не лише в грецьких колоніях Північного Причорномор'я, але й у кращих майстернях античного світу.

Історичні коштовності цього періоду якоюсь мірою

висвітлюють розвиток ювелірного виробництва, побут, культуру та ідеологію як землеробських місцевих племен лісостепового Середнього Подніпров'я, так і кочових зайшлих іраномовних скіфських та сарматських племен степового Нижнього Подніпров'я. Експозиція відкривається пам'ятками скіфського мистецтва, що відноситься до так званого звіриного стилю. В його сюжетах превалюють зображення тварин або частин їхнього тіла. Художня манера відзначається реалізмом і водночас орнаментальністю композиції, тонким умінням передавати характерні риси тварин у динаміці, в найвиразнішому русі. Витвори скіфського ювелірного мистецтва призначалися, головним чином, для предметів побутового вжитку, вбрання, для оздоблення зброї, спорядження бойового коня і чудово пасували до встановлених форм цих речей.

Здебільшого сюжети і мотиви скіфського мистецтва походженням не місцеві, а запозичені з країн Стародавнього Сходу. Однак вони так перероблені на місцевий лад, що їхнє східне походження дуже важко визначити, а тим паче, – встановити.

Заслужують на увагу унікальні художні вироби, що прикрашали жіночий та чоловічий одяг, головні убори, взуття, зброю, кінське спорядження, а також парадний посуд та інші предмети побуту родоплемінної знаті. Всі вони виготовлені переважно в техніці кування, карбування та тиснення, орнаментовані зображеннями тварин, частинами їхнього тіла, міфічними чудовиськами, що було характерним для мистецтва Передньої Азії. На нашу територію ці мотиви проникають через Кавказ. Під впливом мистецтва місцевих племен вони й набувають нових самобутніх рис.

480 року до н. е. у південно-східній частині Кримського півострова грецькі міста-колонії об'єдналися й створили Боспорське царство із столицею Пантікапеєм (нині Керч). Пантікапей був провідним політичним, торговельним, а також ремісницьким центром Північного Причорномор'я. Серед ремесел превалювала тореvтика, що відігравала важливу роль у античному мистецтві.

Чимало прекрасних ювелірних виробів майстрів грецьких колоній, знайдених у похованнях скіфської знаті (зброя, оздоби жіночого та чоловічого одягу, головних уборів, виготовлених із золота та електра), свідчать про високий рівень художнього ремесла на Боспорі. Тамтешні майстри виготовляли різні металеві речі на замовлення, вдовольняючи художні смаки місцевої знаті. Це яскраво простежується за сюжетами зображень на пластинках з могил місцевої та скіфської знаті.

Найдавніші зразки тореvтики – оздоби для жіночого

вбрання – виконані майстрами Північного Причорномор'я. Їх виявлено в курганах VI ст. до н. е. біля сіл Синявки та Бобриці Канівського району Черкаської області. Особливої уваги заслуговує головний убір, верхню частину якого прикрашають пластинки у вигляді оленів, що мчать галопом, викарбуваних у скіфському звіриному стилі, а нижня частина закінчується трикутними бляшками з витисненими на них солярними знаками (зображення сонця).

Не менш цікавий головний убір з бобрицького жіночого поховання. В нижній частині його, як і на синявському, розміщено солярні знаки, а верх оздоблюють пластинки з зображенням коней.

Олені, коні, солярні знаки – характерні прояви обожнення явищ природи, тваринного й рослинного світу. Саме тому їх так часто й охоче зображували в мистецтві землеробських племен лісостепового Подніпров'я.

До того ж часу відносяться й пластинки у вигляді грифонів – крилатих левів, знайдені в кургані Переп'ятиха біля села Мар'янівки Васильківського району Київської області. Ці предмети з подібними мотивами характерні для передньоазіатських держав VI ст. до н. е. Їх виявлено на території лісостепового Подніпров'я, – то свідчення про торговельні та культурні зв'язки місцевих протослов'янських племен з грецькими колоніями Північного Причорномор'я, а через них – з Передньою Азією.

Своєрідність ювелірних виробів, виготовлених у майстернях Північного Причорномор'я, полягає в тому, що грецькі торевти, виконуючи замовлення на смак місцевої родоплемінної знаті, втілювали в них і свої, грецькі, художні традиції.

Цікава з цього погляду робота боспорського майстра, де використано два стилі – скіфський звіриний та грецький геометричний орнамент.

Йдеться про золоті піхви кинджала-акинака кінця VI – початку V ст. до н. е. з кургану Шумейка. В центральній частині піхов зображені спинами один до одного гірські козли та зі звислими лапами пантери, словом, ця частина виконана в звіриному стилі за впадою скіфа. А руків'я кинджала і наконечник піхов орнаментовані у вигляді трикутників з напаяною зерню, що було властиво для традиційної грецької ювелірної техніки.

Унікальні твори грецької торевтики – 15 бронзових позолочених посудин початку V ст. до н. е., випадково знайдених робітниками під час добування торфу біля села Піщаного Золотоніського району Черкаської області. Всі посудини виковані молотком, а деталі відлиті й припаяні. Вишуканість і стрункість форм доповнюється чудовими аплікаціями та горельєфами. Серед них зображення сирен, лев'ячих масок,

пальметок, рідкісних сюжетних сцен, як, наприклад, боротьба грифона з оленем, що відбувається на лоні природи, та орла зі змієм. Привертає увагу й горельєф голови Афіни Паллади в корінфському шоломі. Прикраси відлиті окремо і з'єднані з посудинами в техніці паяння та клепаання.

Один із зразків роботи боспорських майстрів – діадема, знайдена в кургані біля села Сахнівки Черкаської області.

Головний її сюжет відтворює культову сцену. В центрі діадеми зображена сидяча на троні богиня Табіті з округлою посудиною в одній руці і з люстерком – у другій. Праворуч перед богинею – в доземному уклоні бородатий скіф з ритонном (рогом для вина) в правиці. За ним – другий такий же скіф грає на арфі. Далі – два безбородих чоловіки: один тримає ритон над тазом на землі, другий, очевидно, наливає в ритон вино з амфори. У піднятій руці першого з них округла посудина, либонь, уже заповнена. Ліворуч від богині за її спиною стоїть юнак з опахалом у руці, а за ним – звичайна в греко-скіфському мистецтві сцена побратання – двоє скіфів п'ють з одного ритона. За ними ще два бородатих чоловіки: один несе тварину, напевно, барана, а другий, з кинджалом у руці, йде за ним. Це сцена офірування богині та причастя жертвним вином. Головне місце відведене бородатим скіфам, безбороді ж юнаки їм прислужують.

Зацікавлюють предмети ювелірної мистецтва з кургану IV ст. до н. е., розкопаного біля села Вовківців Роменського району Сумської області. Виділяються: вилита золота шийна гривня у вигляді кільця, незіпнуті кінці якого заходять один за другий і увінчуються голівками водоплавних птахів; оздоби для вбрання у вигляді жіночих голівок з розкішними зачісками – волосся, викладене пасмами, що утворюють навколо чола симетричний візерунок. Для всіх голівок характерні великі мигдалевидні очі. У кожній з них на шії гривня та намисто. Їхніми прототипами були, мабуть, медальйони та інші художні витвори грецьких майстрів із зображенням богині Деметри з високою зачіскою та намистом на шії або Афіни в корінфському шоломі з розпущеними по плечах пасмами волосся. Всі ці пластинки вироблені одним грецьким майстром у Північному Причорномор'ї на замовлення місцевої знаті і, очевидно, зображують місцеву богиню землеробства.

До згаданого комплексу належить і чудовий набір золотих оздоб до кінської вуздечки. Особливо цікавий налобник, на якому викарбувано зображення голови чоловіка із стилізованою бородою й зачесаним догори волоссям, перехваченим обручем. Прикраси для одягу, кінської зброї та до зброї виконані переважно в техніці тиснення та карбування.

Високої художньої вартості зразки торевтики кінця V ст. до н. е., що походять із власне скіфських поховань степової смуги Північного Причорномор'я. До кінця V ст. до н. е. відноситься також поховання знатного скіфа, відкриті в кургані поблизу села Архангельської Слободи Херсонської області. Тут особливо вирізняється масивна лита золота гривня. Її наконечники оздоблюють голівки левів, виконані в реалістичному стилі, а втулки декоровані зерню, сканню, кольоровими емаліями. Така манера виготовлення та оздоблення фігурних наконечників до гривні була притаманна грецьким майстрам класичної доби. З цього ж кургану походять і золоті набивні пластинки на сагайдак з рідкісними за технікою виконання зображеннями собаки, дикого кабана, леопарда з залишками здобичі в пащі, а також багато інших оздоб для одягу в техніці карбування та тиснення. Вони дають можливість оцінити досконалість, високий розвиток ювелірного мистецтва й технічні прийоми грецьких майстрів.

Більше трьох з половиною тисяч чудових золотих ювелірних витворів грецьких торевтів виявлено в похованні знатної скіф'янки під час розкопок Мелітопольського кургану (IV ст. до н. е.). Це переважно золоті бляшки, що нашивалися на одяг, головні убори та взуття. Захоплюють розмаїття форм, сюжетів і орнаментів, а також художня витонченість виконання із застосуванням техніки карбування, тиснення, а іноді й доробки гравіюванням.

Серед декоративних мотивів домінують зображення жіночих та чоловічих облич. Особливо чітко викарбувані голови бородатого скіфа та скіфського царя в тіарі. Кучері й тіара доопрацьовані різцем. Все це майстерно виконав грецький художник, який добре знав етнічний тип скіфів.

У цьому ж кургані в чоловічому похованні знайдено золоте оббиття скіфського горита-сагайдака. Його виготовив боспорський майстер на замовлення знатного скіфа. На верхньому фризі розташовані сюжетні сцени боротьби тварин, виконані в скіфському звіриному стилі. Двофризову центральну частину пластини майстер заповнює сюжетними сценами з легенд про грецького героя Ахілла. Два нижніх фризи заповнені рослинним орнаментом, також виконаним у традиціях грецького мистецтва. Оправу горита, як і більшість золотих боспорських оздоб, викарбувано у високому рельєфі по бронзовій формі, а деталі дороблені різцем.

Шедевр грецької торевтики – срібна ваза IV ст. до н. е. з Гайманової могили біля села Балок Запорізької області. На ній майстер відобразив життя скіфської знаті. Центральна сцена відтворює дружню розмову двох вельмож. Обидва вони сидять у сідлах. В руках

одного жезл – символ влади, а в другого – канчук. Сюжет викарбуваний у високому рельєфі. Обличчя, волосся, борода та деталі орнаменту на вбранні доопрацьовані різцем та визолочені. В цій та інших сценах, зображених на тулові вази, художник майстерно передав зовнішність людей, їхню зброю, одяг, що дає чимало відомостей про життя та побут скіфської знаті.

Надзвичайно високої художньої вартості царські оздоби, знайдені 1971 року в Товстій могилі (IV ст. до н. е.), біля Орджонікідзе Дніпропетровської області.

Центральне поховання кургану було пограбоване ще в сиву давнину, проте грабіжники не помітили захоплених у тайнику золоті пекторалі та меча в золотих піхвах.

Золота пектораль – неперевершене творіння торевтики. Пектораль – це своєрідна нагрудна прикраса. Її орнамент розміщено в трьох ярусах: верхній і нижній – ажурні, центральний – суцільний, оздоблений рослинним орнаментом, у який композиційно дуже вдало вписуються литі фігури птахів. Верхній ярус декорований побутовими сценами з життя скіфів. У центрі його – два напівголих навколішки один супроти одного скіфи, які оглядають овечу шкуру чи шиють сорочку. За ними – сцени з домашніми тваринами: кобила, яку ссе лоша; корова, біля якої лежить новонароджене теля; далі – скіф доїть вівцю; коза біжить за козеням.

На нижньому ярусі, на противагу мирним побутовим картинам, зображено сцени в типово скіфському звіриному стилі – жорстоку боротьбу тварин. У центрі – три пари грифонів шматують коня, праворуч – лев та пантера нападають на дикого кабана, трохи далі за ними собака женеться за зайцем, в кінці яруса зображено коника-стрибунця. Ліворуч від центральних зображень – пантера й лев шматують оленя, і знову ж собака в погоні за зайцем та коник-стрибунець.

Грецькі майстри створили унікальну пам'ятку світового мистецтва, де ми вперше зустрічаємо такі реалістичні й правдиві сцени з життя та побуту рядових скіфів. Блискуче передав художник народження нового життя. Новонароджені телятко та лоша розчулюють глядача. Вражає й різноманітність техніки виконання цього твору, в якому використано литво, кування, карбування, скань, паяння.

Унікальність цієї пекторалі підкріплюють і сюжетні сцени з побуту рядових скіфів, з яких довідуємося, що економічною основою їхнього життя було скотарство.

Вражає художньою витонченістю також меч. На його піхвах зображено сцени нападу крилатих грифонів на

оленів, коней та інших тварин. На руків'ї викарбувано бій півнів.

Під тим же курганом було відкрито поховання знатної скіф'янки з дитиною з розкішним поховальним інвентарем. Одяг скіф'янки, головний убір та взуття розшиті штампованими та карбованими золотими пластинами. На золотих сережках зображено богиню на троні. Руки скіф'янки оздоблені персями та широкими золотими браслетами.

Поховання скіф'янки та дитини взяте монолітом і експонується в музеї.

Золоті піхви меча з кургану Шумейка, сахнівська діадема, мелітопольський горит, пектораль з Товстої могили, срібна ваза з Гайманової могили та багато інших речей – видатні твори грецьких майстрів. У колекції музею історичних коштовностей чимало художніх пам'яток, виявлених при дослідженні античних міст – колоній Північного Причорномор'я та поховань Боспорського царства, які мають неабияку мистецьку та історичну вартість.

У комплексі художніх золотих витворів боспорських майстрів, що походить з кургану біля села Іллічевого Кримської області, особливу увагу привертає золота пластинка від сагайдака, виконана в скіфському звіриному стилі. На ній зображено сюжетну сцену боротьби оленя із змієм, левицею та орлом. Талановитий художник створив дуже вдалу композицію, в якій уміло об'єднав у єдиний сюжет чотирьох тварин. Центральне місце відведене оленеві, поданому в динаміці, характерній для скіфського звіриного стилю V ст. до н.е.

Шедевр грецької торевтики – золотий ампик (оздоба жіночого головного убору) з поховання місцевої жриці (IV ст. до н.е.), відкритого в одному з курганів Три брати на території Боспорського царства поблизу Пантікапея. Витонченої роботи ампик виконаний у художніх традиціях грецької пластики, а витиснений на ньому сюжет з левом та пантерою цілком відповідає скіфському звіриному стилю.

Винятковою оригінальністю відзначаються золоті сережки з цього ж кургану. Вони відлиті у формі сфінксів з жіночими голівками. Голівки увінчані ампіками, вуха прикрашені сережками з розетками, заповненими зелено-блакитною емаллю, яку можна розглянути тільки озброєним оком.

Не менш цікавий зразок ювелірного прикладного мистецтва – намисто із згаданого поховання. В основу його покладено трубчасті пронизи впереміжку з розетками, заповненими такою ж, як і на сережках, емаллю. Пронизи й розетки, чергуючись, створюють сітку, нижню частину якої закінчують підвіски, що опускаються у вигляді бутонів квітки.

Привабливі сережки з некрополя грецького міста-

колонії Ольвії. Вони різні за формою та орнаментациєю. Найбільше сережок у формі пірамідки, до якої на вершині припаяна дужка. Усе тіло пірамідки заповнене зерню.

У колекції репрезентовані художні вироби з грецької колонії Тіри (тепер Білгорода-Дністровського Одеської області). З-поміж них виділяється золотий спіралевидний перстень III ст. до н.е. у вигляді змії.

З VI по III ст. до н.е. мистецтво грецьких торевтів Північного Причорномор'я було так само високорозвинене, як і в метрополії. В добу еллізму з кінця IV до I ст. до н.е. північнопричорноморські торевти відходять од грецьких традицій як у ювелірному, так і в інших výroбах античного мистецтва. Це збігається з появою войовничих кочових іраномовних сарматів, які в III ст. до н.е. просунулися з-за Волги в степи Північного Причорномор'я, витіснили звідти скіфів у пониззя Дніпра та степи Північного Криму. Столицею скіфів став Неаполь Скіфський (околиця теперішнього Сімферополя).

Період від III ст. до н.е. по IV ст. н.е. відомий в історії під назвою скіфо-сарматського періоду. Умови життя і творчості грецьких торевтів Північного Причорномор'я в цей час значно змінюються. На смаках і поглядах греків позначається вплив навколишніх племен, різних за етнічним складом, самобутньою культурою та мистецтвом.

Особливо це помітно на ювелірних výroбах так званого звіриного стилю. Починаючи з кінця останніх століть до н.е. та в перші століття нашої ери художні вироби оздоблюють інкрустацією. Від цього чітко зображення тварин набуває орнаментальних рис. Цей оновлений поліхромний звіриний стиль виникає спочатку в Південному Подунав'ї й швидко проникає в Північне Причорномор'я. Він відомий у нашій історіографії під назвою „сарматського стилю“ (цей термін слід розглядати лише в хронологічному порядку, а не як рису, притаманну творчості сарматських племен).

У пізньосарматський період (III–IV ст. н.е.) в степах сучасної України з'являються алани, готи, гунни. Їхнє ювелірне мистецтво також відзначається поліхромним або інкрустаційним стилем, що поділявся на два варіанти. Для одного з них характерне декорування виробів окремими вставками з коштовного каміння, вміщеного у високих, спеціально напаяних гніздах. Другий варіант відзначається тим, що поверхня виробу щільно заповнюється вставками із каменю, які відділяються одна від одної лише напаяними тонкими металевими перегородками і створюють суцільне тло, тобто виконуються в техніці інкрустації. Цей стиль був дуже поширений у прикладному мистецтві.

Проте характеристика ювелірного мистецтва не вичерпується інкрустаційним стилем з його варіантами. У готському мистецтві був улюбленим, наприклад, і геометричний стиль.

Основним центром ремісничих та художніх виробів, як і раніше, залишався Пантікапей – основний постачальник ювелірних витворів новому племінному об'єднанню Північного Причорномор'я.

Яскравий витвір пантікапейських майстрів у готському інкрустаційному стилі – золота діадема, знайдена в Дніпропетровську. Вся її площа щільно заповнена каменями гранату, які розділяються між собою напаяними тонкими перегородками, створюючи строгий і ритмічний візерунок.

Крім діадеми, тут репрезентовані золоті наконечники до поясів, оздоблені гранатовими вставками, пряжки до кінської збруї та деякі інші деталі до одягу та жіночого туалету, виготовлені з золота й інкрустовані амальдинами, янтарем та іншими самоцвітами.

ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО

VI–XIII ст.

У скіфо-сарматський період лісостепові землеробські племена з II ст. до н.е. вступають у нову фазу розвитку. Власне з цього періоду розпочинається історія слов'ян, відомих в історії Східної Європи з письмових джерел під ім'ям венеців.

Слов'яни виявили себе як значна військова та політична сила. Тому останні століття до нашої ери і майже все перше тисячоліття нашої ери дістали в історичній науці умовну назву ранньослов'янського періоду (II ст. до н.е. – IX ст. н.е.), який є перехідним між первіснообщинним способом виробництва та феодальним.

Цей період характеризується великими соціально-економічними зрушеннями. Набуло широкого розвитку виготовлення залізних знарядь праці, що сприяло піднесенню землеробства, збільшенню продуктів обміну. Відбувається розклад родової організації суспільства, виникає територіальна спільність сільської общини, з'являються перші об'єднання слов'янських племен (антське, склавінське тощо).

Найвизначніша подія цього часу – утворення в IX ст. Давньоруської держави з центром у Києві. Паралельно йшло становлення давньоруської народності з єдиною мовою, територією, культурою і внутрішніми зв'язками. Ця народність об'єднала всі племена й стала єдиною колицкою трьох братніх слов'янських народів – російського, українського та білоруського. Мистецтво того часу відбивало ідеологію, яка сформувалась у надрах старого ладу і водночас набувала нових рис під впливом розвитку феодалізму.

У художньому ремеслі широко застосовуються відливання, тиснення, карбування, волочіння дроту, клепання, паяння. Для оздоблення речей використовуються позолота, зернь, скань. В орнаментах найпоширенішими мотивами залишається стилізація рослинного й тваринного світу, що зумовлювалося обоженням природи в релігійній ідеології дохристиянського язичества. Поряд з цими мотивами зустрічається геометричний орнамент, який у мистецтві слов'ян посідає чільне місце.

У колекції музею пам'ятки давньослов'янського мистецтва представлені ювелірними витворами східних слов'ян VI–VIII ст. Привертають увагу вироби полянських майстрів. Вони виявлені в селі Мартинівці на Черкащині.

У Мартинівському скарбі було близько 100 срібних речей, з яких особливо виділяються вісім орнаментальних пластин. Чотири з них зображають вусатих безбородих чоловіків, одягнених у сорочки з широкою вишивкою на грудях та рукавах.

Решта пластин зображують стилізованих коней, в яких лише голови передані з натуралістичними подробицями. Позолочені гриви утворюють геометричний орнамент.

Постаті чоловіків у сорочках з широкими вишивками на грудях до пояса та зображення коней, які в стародавніх слов'ян вважалися за символ щастя й добра, спостерігаються і в пізніших народних творах – у різьбленні по дереву та вишивках на Україні, півдні Білорусії та Росії.

Не менш цікаві й срібні антропоморфні фібули VII–VIII ст. з Пастирського скарбу, відкритого біля села Пастирського на Черкащині, та Хар'ївського, що походить з села Хар'ївки на Сумщині.

У ранньослов'янському ювелірному мистецтві часто трапляються зображення жінки з семантичними знаками материнства. Це образ місцевої богині Живи – матері всього живого й суцього. Вона вважалася також і захисницею сім'ї, хатнього вогнища й кожної людини взагалі.

Фібули-брошки з антропоморфними зображеннями були на той час дуже розповсюдженими й улюбленими амулетами, які мали призначення оберігати людину від злих духів і забезпечувати їй успіх та щастя, а тому їх завжди носили при собі. З цією метою їм надавали зручної форми у вигляді застібки до одягу. Антропоморфні фібули з Пастирського та Хар'ївського скарбів виготовлені технікою штампу місцевими майстрами, а деякі з них облямовані по краю напаяним сканним паском.

Подивляють технікою виконання й сережки з Хар'ївського скарбу. Їх оздоблюють геометричні візерунки сканню та зерню.

Усі ці витвори ювелірного мистецтва були виготовлені в одній із майстерень Середнього Подніпров'я. Високий рівень розвитку ювелірного мистецтва в цьому районі засвідчують не тільки різноманітні вироби із срібла та золота місцевого типу, але й чимало матриць і ливарних форм, за якими виготовлялися оздоби.

Визначні пам'ятки в колекції музею – яскраві й своєрідні витвори ювелірного мистецтва VII–VIII ст., що походять з поховання місцевого слов'янського вождя, виявлені біля села Глодосів Кіровоградської області. Серед них виділяються оздоби візантійських майстрів-ювелірів та речі східного, зокрема іранського, походження. Особливу увагу привертають масивні ланцюги, сплетені з золотого дроту з підвішеними на них лунницями та медальйоном, а також сережки, піхви від меча та кинджала, срібні блюдо та глечик.

Найпримітніші золоті трирогі лунниці, декоровані зерню, сканню та інкрустовані напівкоштовним камінням. Краї лунниць оздоблені великою порожнистою зерню. Центр заповнює геометричний орнамент, який створюють трикутники з напаяними дрібними кульками зерні. Внизу на петельках прикріплені золоті підвіски з гніздами для вставок; всі гнізда орнаментовані поясками з дрібних кульок зерні.

Своєрідно орнаментований також золотий диск медальйона з двома листовидними доповненнями у верхній частині й гніздами для вставок. Центр медальйона прикрашає агатова гема з зображенням Ерота. Все тло навколо Ерота заповнюють концентричні кола, які являють собою своєрідний декоративний орнамент, утворений напаяною сканню та зерню, а також інкрустацією з перлів. У цьому ж стилі виконана пара пірамідальних сережок. Кожен ріг трикутника декорований вставками з кольорового каменю. Краї навколо вставок заповнені зерню. Низ гострого кута піраміди закінчується великою кулькою з гніздом для вставки.

З-поміж витворів ювелірного мистецтва, виявлених у цьому ж похованні, варті уваги піхви від меча та кинджала, а також портупейний ланцюг із своєрідною орнаментациєю, характерною для мистецтва Туреччини, Ірану та Іраку. Виконані вони в техніці зерні, скані з застосуванням інкрустації камінням.

Усі ці речі виготовлені візантійськими ювелірами. Крім оздоб до одягу та зброї, в похованні біля села Глодосів Кіровоградської області виявлено чимало золотих прикрас до кінської зброї, а також срібні сасанідські блюдо та глечик, що розтопилися під час трупоспалення (обряд при похованні слов'ян).

Привертають також увагу відвідувачів музею твори

прикладного ювелірного мистецтва кінця VII–VIII ст. з поховання слов'янського дружинника, відкритого біля Келегейських хуторів на Херсонщині. Серед них золоті пряжки для поясів, сережки, ажурні філігранні намиста та багато інших оздоб, у тому числі й для кінської зброї, що були виготовлені, напевно, візантійськими майстрами.

Художня спадщина завжди відігравала велику роль у дальшому розвитку мистецтва. Прямими продовжувачами художньої творчості стародавніх слов'ян стали майстри Київської Русі, творчі надбання яких розглядаємо як спільне джерело мистецтва російського, українського та білоруського народів.

У X–XIII ст. тут була досить розвинена технологія механічного та теплового оброблення заліза. Майстерність давньоруських ювелірів стояла на значно вищому рівні, ніж на той же час у країнах Західної Європи.

Давньоруським майстрам були знайомі найрізноманітніші художні засоби оброблення кольорових і благородних металів, зокрема міді, срібла й золота. Ремісники вміли витягувати дріт, з якого скручували найтонші нитки, виробляли прикраси, покриті найдрібнішими кульками зерні, виливали у воскових моделях та кам'яних формочках різні ювелірні вироби, що свідчить про масове виготовлення речей, на які був високий попит не лише на внутрішньому, але й на зовнішньому ринку.

Художні витвори з золота та срібла оздоблювали черню, інкрустацією та перегородчастою емаллю. В цій складній техніці давньоруські майстри домоглися такої високої досконалості, що їхні вироби були неперевершеними на світовому ринку.

Високої майстерності досягли давньоруські ювеліри і у виготовленні різних оздоб із срібла з позолотою. Яскраві зразки мистецтва, виконані в цій техніці, – речі з поховання слов'янського дружинника, випадково виявлені в Києві поблизу Золотих воріт. Особливо виділяються розкішно орнаментовані срібні бляхи, якими був оздоблений шкіряний панцир дружинника. Більшість їх виготовлено у формі давньоруського щита. Все тло бляхи заповнює рослинний візерунок з квіток, що характерно для орнаментів, якими прикрашали художні витвори південноруські митці X–XI ст. Весь орнамент виконано в техніці високого карбування. Заглиблене тло підкреслене позолотою. До цього ж комплексу належить і меч, руків'я якого оздоблює срібна пластина із врізним рослинним орнаментом, заповненим черню.

Карбованим і литим орнаментом із застосуванням позолоти й черні в той час оздоблювали не лише зброю й спорядження дружинника та бойового коня, але й багато інших речей. Всі вони виконані в одна-

ковій техніці, відзначаються характерним рослинним орнаментом, улюбленим і поширеним у південно-руському мистецтві.

Пам'ятки ювелірного мистецтва Київської Русі й досі вражають багатством художніх образів, майстерністю виконання та вибагливістю форм. Усе це говорить про високі смаки наших предків.

Вражає чудова срібна, карбована у високому рельєфі ваза XI ст., знайдена в Чернігові. Дно її прикрашає сюжетна сцена з царем Давидом, який грає на псалтирі, та його дружиною Вірсавією в оточенні звірів і птахів. Зовні чашу оздоблюють медальйони, викарбувані через один у високому рельєфі, й позолочені сцени битв та полювання. Інші медальйони прикрашені вибагливим візерунком. У них вписано вершників із списами, а також реальних і фантастичних звірів, виконаних у техніці черні.

Значне місце в колекції відведено художнім срібним витворам, оздобленим черню. Чернь у прикладному мистецтві була на Русі відома вже з X ст. Та особливо широкого застосування набуває вона в XI–XII ст. Чорненими орнаментами оздоблені речі побутового вжитку: срібні блюда, келихи, оковки на турячі роги, оправы і прикраси зброї та кінської зброї. Проте давньоруські майстри найбільше використовували чернь для жіночих прикрас, зокрема браслетів, перснів, колтів тощо. Застосовували чернь і для прикрашання жіночого та чоловічого одягу, а саме таких речей, як пряжки до поясів, гудзики тощо.

Техніка черні була дуже складною. Самі художні витвори під чернь в основному виготовляли із срібла тисненням, карбуванням або литтям. У XI–XII ст. це робилося так, щоб малюнок був у високому рельєфі. Тоді тло залишалось заглибленим, і воно заповнювалось черню, яка виготовлялась із суміші червоної міді, свинцю, срібла, поташу, солі, бури та сірки. Суміш розтирали на порошок, який потім розчиняли у воді і заповнювали цією масою заглиблене тло на готових срібних витворах і ставили їх у піч. Суміш для черні під дією високої температури розтоплювалась, і срібне тло набувало чорного кольору, а високий малюнок яскраво вирізнявся на такому тлі. В XIII ст. на Русі продовжують використовувати чернь в оздобленні срібних художніх витворів, але для цього часу вже характерне те, що малюнок виконувався чорненим контуром по гравіюванню, і це яскравіше виділяло його на чистому срібному тлі. У колекції музею є чимало чорнених браслетів, колтів, перснів, чаш та інших ювелірних виробів.

Особливо цікаві браслети. Серед них є виті з товстого срібного дроту з незімкненими кінцями-щитками у вигляді зміїних голівок з чорненим орнаментом та пластинчасті браслети-наручі.

Широкі пластинчасті браслети складаються з двох половин, скріплених між собою шарнірами. Кожна частина такого браслета по вертикалі ділиться на три арокки, в яких розміщено різні геометричні або ж рослинні орнаменти. Зображувались також і фантастичні птахи, звірі, а інколи й людські постаті.

Шедевр цієї експозиції – пластинчастий браслет зі скарбу, виявленого в Києві, виготовлений з широкої срібної пластини, з'єднаної по центру шарнірами. Обидві його половини по вертикалі розділені на три арокки, кожна з яких заповнена чорненим малюнком. У крайній зліва зображено босоного танцюриста. Сорочка на ній має широку вишивку на грудях та плечах. Широкі й довгі рукава розпущені й сягають підлоги. Спідниця по центру прикрита білою запаскою, також оздобленою продовжньою вишивкою. Вишивки, рукава та спідниця виконані врізними по сріблу лініями й заповнені черню.

На другій арочці у тій же техніці чорненого орнаменту зображено фантастичного птаха. На третій – людську постать босоніж з гусями в руках. Сорочка чи то блуза з такою ж вишивкою на грудях, як і в танцюристки, але рукави сягають лише зап'ясть і закінчуються чи то манжетами, чи то широкими браслетами-наручами, з-за інструмента проглядають спідниця й біла вишивана запаска. Можна припустити, що на гусях грає жінка. На другій половині браслета за шарнірним кріпленням у першій арочці розміщено фантастичну тварину, в другій арочці – птаха, в третій – воїна, який у правій руці тримає кинджал, а в лівій – щит. Усі малюнки виконані в техніці черні по гравіюваному контуру на чистому срібному тлі, що було характерним для ювелірного мистецтва Київської Русі XIII ст.

Зразки художніх витворів із срібла, оздоблені різними малюнками з фантастичними звірами, птахами та людьми, а також з рослинними та геометричними орнаментами, знайомлять відвідувачів з високим мистецтвом та смаками наших предків X–XIII ст.

Київські майстри ювелірної справи приділяли велику увагу волочінню дроту. Вже в X ст. вони знали техніку виготовлення найтоншого золотого й срібного дроту, з якого виготовляли різноманітні філігранні оздоби. Дуже поширені в той час були шийні гривні, які носили і жінки і чоловіки. Прості гладенькі або ж просто перекручені шийні гривні виготовлялися з товстого дроту, а сканні або філігранні – з тонкого. Київські сканні гривні з колекції музею іноді вражають не лише різноманітністю й складністю дротяного плетива, але й витонченістю та химерністю орнаментів, які були доступні лише майстрам високої кваліфікації. Краща серед них – гривня з Юрківського скарбу, виготовлена з тонкого срібного дроту

витонченою складною технікою плетива. Привертають увагу й золоті гривні з Княжої гори. Дві з них з товстого перекрученого дроту, а одна звита з тонкої пластини у вигляді спіралі, потовщеної від країв до центра.

Більшість ювелірних художніх виробів із золота й срібла, особливо жіночих оздоб, виготовлялося в техніці філіграні (на найтоншу металеву нитку напаявалася золота або срібна зернь). Хоча ця техніка розвинулася у слов'ян під впливом східного мистецтва, але давньоруські ювеліри досягли неперевершеної майстерності. Вони знали два типи філіграні: ажурну, коли прикрасу виготовляли лише з тонкого скрученого дроту, та філігрань, коли звитий з дроту візерунок напаявався на золоте чи срібне тло. Такі вироби часто також оздоблювалися й зерню.

Найулюбленишими жіночими прикрасами були трибусинні скроневі кільця – сережки київського типу. Техніка виготовлення цих оздоб була дуже складною. Адже кожному бусину такого скроневого кільця виготовляли окремо з тонкого філігранного каркасу, на який напаявали складний орнамент з дрібних кульок зерні. Особливої ретельності у виготовленні скроневи ажурних кілець (сережок) досягли київські ювеліри, а тому ці сережки прийнято вважати винаходом художнього ремесла київських полян.

Легкі трибусинні скроневі кільця були традиційною окрасою жіночого головного убору як у містах, так і в селах. Здебільшого жінки вплітали їх у коси, чіпляли на головні убори, носили на стрічках та на так званих ряснах. Така популярність цих оздоб призвела до того, що майстри виготовляли трибусинні кільця не лише з золота й срібла, а й з інших кольорових металів, а складну зернь замінювали псевдозерню, яка не напаявалася, а штампувалася.

Кращі зразки цього виду оздоб – трибусинні сережки, що походять із скарбів, виявлених у різних місцях Києва. Вироби вражають не лише різноманітністю варіантів і технікою виготовлення, але й вибагливістю орнаментики.

Художня творчість давньоруських ювелірів відбиває складний процес культурної взаємодії між ними й південно-східними сусідами. Через Візантію, Іран та інші країни проникали античні мотиви. Тут ми зустрічаємо фантастичних птахів – сірінів, що нагадують античних сирен, дикого кітовраса, що походить від кентавра. Хоч багато нового прийшло до Стародавньої Русі завдяки тісним стосункам та впливу високої художньої культури Візантії, все ж таки давньоруські ювеліри зуміли цілком зберегти своєрідність стилю й виробити своє власне художнє обличчя в мистецтві. Від візантійського мистецтва вони сприйняли лише те, що відповідало їхнім смакам. Орнаментальні мо-

тиви й техніка виконання, сприйняті від Візантії, звучали по-новому, що добре простежується на київських філігранних трибусинних скроневи кільцях-сережках. Орнаментальні мотиви давньоруських майстрів мали завжди закінчену своєрідну форму.

Ювелірні оздоби, створені майстрами Києва, Чернігова та інших міст, за витонченістю й вишуканістю орнаменталії, ретельністю обробки золота й срібла – то неперевершені художні витвори X–XIII ст.

Надзвичайно високої майстерності досягли ювеліри в техніці перегородчастої емалі. Техніка ця дуже складна і трудомістка. На готовий навощений виріб наносився малюнок, різцем вибиралися з металу гнізда, по краю яких в заглиблення напаявали тонкі вертикальні перегородки з того ж металу, а проміжки між перегородками заповнювалися порошковою смальтою відповідно до кольору малюнка. Після цього предмет оброблявся під високою температурою, від якої розплавлена смальта перетворювалася в емаль.

Перлина колекції музею серед художніх витворів ювелірного мистецтва київських майстрів у техніці перегородчастої емалі – сахнівська золота діадема, названа так за місцем знахідки в селі Сахнівці на Черкащині. Діадема складається з дев'яти золотих пластин, що завершуються вгорі зубцями. Центральну частину прикрашає зображення Олександра Македонського в польоті з парою грифонів за мотивами популярної в XI–XII ст. легенди.

Решта пластин декоровані також емалевим рослинним орнаментом, що виходить з квітки лілеї – крину. Вражає виконання витонченими золотими перегородками, де передано тонкі пелюстки квіток. А багатство кольорів відтворено емалями різних відтінків та розмаїтих барв.

Ювелірні вироби, прикрашені перегородчастою емаллю, дуже різноманітні. Проте здебільшого в скарбах зустрічаються колти – жіночі скроневі золоті або срібні підвіски до головного убору. Підвішувалися вони за допомогою спеціальних ланцюжків – рясен. Колти спаювалися із двох вигнутих половинок круглої або зірчастої форми, і порожнява всередині часто заповнювалася парфумами.

Серед декоративних мотивів у оздобленні колтів переважають зображення птахів – сірінів, поміж яких розміщено геральдичні пагіння крину або древа життя. Ці мотиви пов'язані з весільним обрядом. Зображення птахів обабіч дерева уособлює молоду пару: древо або ристок крину символізують появу нового життя.

До кращих витворів ювелірного мистецтва відносяться золоті колти із села Сахнівки. На круглих, сочевидної форми, щитках розміщено пару птахо-

дів, виконаних у техніці перегородчастої емалі. На головах у дів круглі шапочки, тип їхніх облич слов'янський. Центр щитка поміж сиренами прикрашає пагінець крину. На звороті колта зображено один проти одного пару птахів, а над ними та під ними – гілки з пагінням крину, що розходяться від центра. Ці птахи та гілки з паростям являють традиційні елементи, пов'язані з весільними обрядами.

Як носили колти, добре видно з портрета молодої жінки в типовому давньоруському уборі, зображеному на колтах з Київського скарбу. Цей портрет виконано в техніці різнокольорової перегородчастої емалі – жовтої, синьої, червоної, білої.

Більшість колтів разом з ряснами знайдено під час розкопувань у Києві. Їх підвішували на ряснах головного убору так, що колти звисали аж до плечей, а іноді й спадали на груди.

Серед рясен найбільше приваблюють два ланцюжки з Київського скарбу, кожен ланцюжок складається з 10 золотих круглих медальйонів, з'єднаних шарнірами. Медальйони мають злегка опуклу поверхню, на якій у техніці перегородчастої емалі відтворено орнаментальні мотиви та птахів у польоті. На противагу колтам, на медальйонах ланцюжка птахи розміщені не попарно, а по одному. Цілком можливо, що подібні ланцюжки використовувалися не лише як рясна для підвішування колтів, а і як намисто.

Вироби київських ювелірів X–XIII ст., до яких відносяться срібні з визолоченим південноруським орнаментом пластини, пластинчасті браслети-наручі та браслети кручені з срібного й золотого дроту з черню, карбовані й сканні з дрібною зерню оздоби, витвори в техніці перегородчастої емалі – то значні досягнення давньоруських майстрів і тогочасної художньої культури. Вони вирізняються чіткістю малюнка, ясністю композиції, високою майстерністю виконання.

Художню творчість ювелірів Київської Русі високо оцінили не лише співвітчизники, а й представники багатьох країн світу. Так, німецький монах Теофіл, який у XI ст. вивчав художні ремесла різних країн, писав, що шлях до вдосконалення емалі та урізноманітнення черні відкрила Русія. А взагалі за рівнем розвитку художнього ремесла він ставив Київську Русь на друге місце відразу ж за Візантією, попереду Італії, Франції, Німеччини й Англії. Візантійський письменник XII ст. Іоанн Тцетцес також уславлює художню витонченість руських різьбярів по кістці, порівнює їхню творчість з мистецтвом легендарного Дедала, а італійський мандрівник Плано Карпіні був просто приголомшений майстерністю давньоруського умільця Косьми, який вирізьбив із слонової кістки й оздобив золотом та коштовним камінням трон.

Мистецтво Давньоруської держави не могло б досягнути такого високого рівня, якби воно розвивалося ізольовано від інших країн та народів світу. На художніх витворах наших предків простежуються деякі риси, що свідчать про тісні зв'язки з мистецтвом Кавказу, Закавказзя, а також з країнами Заходу та Сходу. Давньоруські майстри-ювеліри широко використовували кращі світові набутки, але разом з тим вони розвивали досягнення співвітчизників й створювали неперевершені художні пам'ятки зі своїм власним стилем, що розвинувся на місцевій основі і відповідав художнім смакам та запитам як рядового населення міст і сіл, так і феодальної верхівки, яка купалася в багатстві та розкошах.

Монголо-татарська навала 1237–1240 років вогняним потоком розлилася по всій Русі. Палали міста й села, зміталися з лиця землі й майстерні, в яких створювалися безцінні пам'ятки нашого народу, самі ж творці здебільшого загинули в нерівній боротьбі. Монголо-татарська навала загальмувала розвиток культури й мистецтва давньоруського народу. Проте Русь жила, з часом почали зводитися міста й села. Поволі відроджувалося культурне життя, художні ремесла. Щоправда, техніка перегородчастої емалі в ювелірному мистецтві зовсім занедбалася.

ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО

XIV–XIX ст.

У другій половині XIII і в XIV ст. внаслідок особливостей соціально-економічного розвитку Русі відбувається поступовий процес виділення окремих частин давньоруської народності й формування трьох братніх народів – російського, українського, білоруського. По-різному склалися на той час їхні долі.

Українські землі були відірвані від ослабленої іноземними загарбниками Північно-Східної Русі і стали здобиччю литовських, угорських, польських феодалів, султанської Туреччини та її васала – Кримського ханства. В XIV–XVI ст. загарбники встановили на захоплених землях тяжкий соціальний і національний гніт. Це гальмувало економічний і культурний розвиток народу. Та попри все, життя вимагало розвитку економіки – землеробства, ремісництва, торгівлі. Поступово зростають міста, що були не лише політичними, але й ремісничими центрами.

Провідним на Україні було золотарство. Українське ювелірне мистецтво ґрунтувалося на давніх традиціях, живилося творчістю багатьох поколінь народних майстрів, починаючи з часів Давньоруської держави. Вплив і розвиток багатовікових традицій ювелірів цієї доби добре простежується на художніх виробках українських золотарів XIV ст. В експозиції ба-

чимо і браслети, плетені з срібного дроту, і сережки, прикрашені дрібною зерню, тобто предмети, що і за призначенням і за технікою виготовлення пов'язані з давньоруським ювелірним ремеслом. Центрами золотарства на Україні XIV–XVII ст. були Київ, Чернігів, Львів, Переяслав, Ніжин, Кам'янець-Подільський, Острог, Прилуки та інші міста.

Особливо велике значення в розвитку ювелірного мистецтва мав Київ, який безпосередньо успадкував від стародавніх виробничих центрів набуті віками традиції художньої культури й поширював їх по Україні.

Мистецтво київських майстрів, увібравши в себе багатющу спадщину, стає зразком для всіх українських ремісничих центрів. І разом з традиційними технічними прийомами київські майстри поширюють створені ними своєрідні стилістичні варіанти, які збагачують українське золотарство, вносять у нього нові національні особливості.

Українські золотарі досконало опанували техніку лиття, плавлення, кування, паяння, різьблення, вміли волочити дріт різних діаметрів, від товстого до тонкого, як павутиння, не поступаючись у той час ювелірам країн Заходу й Сходу. Декоруючи свої вироби, золотарі України застосовували позолоту, чернь, емаль, фініфть, скань. А найпоширенішими в їхній практиці були карбування, тиснення. При остаточному опрацюванні художнього твору використовувалось і гравіювання.

Протягом XVI – початку XVII ст. золотарство України досягло надзвичайно високого розквіту. Але вже з другої чверті XVII ст. у зв'язку з тим, що всю Україну потрясли тривалі й складні військово-політичні події, які позначилися на економіці країни, занепало й золотарство. Лише в другій половині XVII ст. після возз'єднання України з Росією починається новий розквіт культури й мистецтва.

Процес золотарського виробництва вимагав від майстрів не тільки художнього таланту, а й досконалого володіння різноманітними прийомами опрацювання металу. Майстри добре знали не лише на золоті та сріблі, а й на кольорових металах. Саме з кольорових металів на Україні в той час виготовляли багато речей ужиткового, здебільшого культового призначення, а крім того, і велику кількість побутових художніх витворів. Замовниками були українські магнати та козацька старшина. Для них виготовлялися художній посуд, прикраси на одяг, головні убори, оправа зброї, спорядження бойового коня та інші утилітарні речі, на які виник великий попит у колах заможного населення України. Виконуючи роботи, майстри, безперечно, враховували смаки й побажання замовників, але вкладали в них своє уміння,

талант, фантазію і тим самим надавали творові привабливості й оригінальності. Золотарські вироби до певної міри відображали загальний стан і національні особливості українського мистецтва того часу. Вони відзначалися високим художнім рівнем і технічною досконалістю.

В українському золотарстві XVII ст. для оздоблення художніх витворів з металу широко застосовується емаль. Майстри того часу прикрашають емаллю різні за формою речі. Серед них – округлі чаші, рельєфні і гладенькі, здебільшого зі сканними візерунками, які заповнювалися різнокольоровою емаллю. Превалювали білі, блакитні, зелені, сині, бузкові кольори, від яких віяло свіжістю і яскравістю барв.

У колекції виділяється оправа євангелія, виконана на замовлення запорізького гетьмана київським майстром Христофором 1686 року.

Обидві дошки оправи книжки, чільна й спідня, оббиті срібними пластинами, що стали тлом для декору всієї оправи. Середину обох дощок прикрашають хрести. На чільній дошці кожен кінець хреста завершується трикутником, а центральну частину перехрестя оздоблює великий, округлої форми смарагд, встановлений у напаяне на тло високе гніздо з тонкої срібної позолоченої пластини. Три ряди таких же гнізд, але менших за розміром, заповнюють вставки з смарагдів та рубінів. Вільні поля поміж рядів коштовного каміння залито емаллю зеленого кольору, що утворює нібито зелені доріжки, вздовж яких по середині розміщені в один ряд дрібні, як зернятка, крапки емалі жовтого кольору. По центру спідньої дошки такий же чотирикінечний хрест із прямими зрізами. Три ряди гнізд, напаяних з позолоченого срібла, заповнені вставками того ж кольору, але не з каміння, а емалеві. На перехресті – вставка з великого каменю бірюзи. Вільне поле між рядами поліхромних вставок створює позолочена пластина без емалі. Обидва хрести зовні облямовані сканню, скрученою з трьох золотих ниток. Такий же сканний шнур оздоблює краї чільної та спідньої дощок. Слідом за сканню йде ряд гнізд із позолочених пластинок, напаяних вертикально і заповнених смарагдами та аметистами; на відстані двох сантиметрів знов прокладено скань, а далі майстер повторюється – ряд рубінів, що чергуються із смарагдами, і знову пасма скані. Всю решту площини обох дощок і корінця обкладинки книжки заповнює сканний візерунок, розцвічений емаллю. Скань напаяна так, що утворює рослинний орнамент з дрібних листочків та квіток: дзвіночків, ромашок та інших польових квітів і ягід, що характерно для київського стилю.

Цей київський золотар другої половини XVII ст. був майстром високого фаху. Викладені ним сканні візе-

рунки на оправі надзвичайно чіткі, легко читаються кожна гілочка, кожен листочок, кожна квіточка. Дрібні квіточки залиті білою, блакитною та синьою емаллю, листочки – зеленого кольору. Скань, емаль, смарагди, рубіни, бірюза, перла – все разом дало спокійний, врівноважений, ритмічний, справді високохудожній малюнок.

Вражають золотий потир та дискос, оздоблені емалевим розписом, рубінами та смарагдами, виготовлені київськими майстрами.

Наприкінці XVII й у XVIII ст. українські золотарі добре володіли різними методами накладання емалі на дорогоцінні метали. Техніка виготовлення живописної емалі була дуже складною. Найвизначнішим центром виробів із емалі на Україні тоді був Київ, а також міста Львів та Чернігів.

Крім уже згаданого способу заповнення емаллю викладених сканню візерунків, київські майстри добре вміли також оздоблювати художні вироби технікою виїмчастої емалі. Вони наносили на готовий виріб малюнок, по ньому робили виїмки в металі й заливали їх емалевою сумішшю.

До того ж часу відноситься й поширення на Україні іншої техніки в оздобленні художніх витворів живописною емаллю, яка на Русі називалася фініфтою. Київські фініфтярі відзначалися великою майстерністю й тонким смаком. Їхні мистецькі витвори відрізнялися від робіт інших центрів яскравою кольоровою гамою, в якій переважали теплі й гарячі тони. Для виконання будь-якого сюжету або портрета спочатку металеві пластини у вигляді овального або круглого медальйона покривали світлою однокольоровою сумішшю, після чого предмет піддавався термічній обробці в горні під високою температурою. На однотонному тлі створювали малюнок різнокольоровими вогнетривкими фарбами, серед яких превалювали бордовий, жовтогарячий, червоний, бузковий, зелений, блакитний, жовтий тони з різноманітними відтінками. Здебільшого емалевими малюнками прикрашали срібні та золоті медальйони. За сюжети правили побутові та релігійні сцени, а також краєвиди, на тлі яких зустрічаються людські постаті, птахи та тварини. На початку XVIII ст. дуже поширені були мініатюрні портрети.

Напрочуд цікаві в доробку київських майстрів золотий потир та золота митра. Потир декоровано рослинним орнаментом, виконаним виїмчастою емаллю та десятьма фініфтяними медальйонами з релігійними сюжетами.

Золота митра – пам'ятка першої половини XVIII ст. Вона оздоблена коштовним камінням, перлинами та фініфтяними медальйонами овальної форми. На одному з них зображено Успенський собор Києво-

Печерської лаври, на тлі якого виділяються постаті засновників цього монастиря Антонія та Феодосія. На чотирьох медальйонах зображені євангелісти, на останніх трьох подані релігійні сюжети. В кольоровій гамі переважають емалі бузкових, зелених, світлоблакитних, жовтих, білих тонів у оточенні коштовних каменів та перлів. Все це надає митрі принадливого живописного вигляду.

У цій же техніці виконані українськими майстрами представлені в колекції золоті й срібні панагії, оздоблені коштовним камінням та фініфтийовими медальйонами з релігійними сюжетами, характерними для живопису XVIII ст.

Мистецтво київських золотарів кінця XVII–XVIII ст., безумовно, дуже впливало як на роботи емальєрів інших українських золотарських центрів, так і російських, з майстрами яких вони працювали у творчій співдружності, передаючи свої методи роботи й одночасно запозичуючи кращі мистецькі набутки братньої культури.

Українські золотарі наприкінці XVII ст. славилися також і технікою карбування, за допомогою якої вони виробляли високі рельєфні орнаментальні візерунки. Щоб створити рельєфний орнамент на художніх виробах з кольорового металу, золотарі користувалися спеціальними сталевими різних розмірів пуансонами та молотками. З допомогою цих інструментів майстри розтягували метал і викарбовували задуманий візерунок чи сюжетну композицію, яку наносили на предмет фарбою за заздалегідь виготовленим ескізом.

Наприкінці XVII і у XVIII ст. в українському золотарстві техніка карбування посідає чільне місце. Роботи київських золотарів кінця XVII ст. набувають оригінального й самобутнього характеру. В цей час золотарі захоплюються рельєфними рослинними орнаментами. Але вже на початку XVIII ст. карбований рельєф використовували для сюжетних композицій. Здебільшого срібне тло художнього виробу залишали в своєму кольорі, тоді як високий карбований рельєф підкреслювався позолотою.

Більшість художніх доробків українського золотарства в колекції музею прикрашено рослинним орнаментом, викарбуваним у високому рельєфі в стилі барокко.

Українське бароккове мистецтво зароджується наприкінці XVII ст., у період героїчної боротьби українського народу проти іноземного засилля за національну незалежність. У творчості українських митців того часу стиль барокко набув своєрідної національної форми, самобутніх оригінальних рис. Це дуже виразно простежується й на художніх витворах українських, зокрема київських, золотарів, які вико-

нували замовлення тогочасної новонародженої феодалної верхівки.

Здобувши владу й багатство, козацька старшина, українське поміщицтво замовляє золотарям срібний та золотий посуд, зброю та спорядження бойового коня. Все це оздоблювалося коштовним камінням, перлами, що надавало художнім витворам пишності, властивої стилю барокко.

Другим не менш багатим замовником були монастирі й церкви, які щедро використовували вироби з дорогоцінних металів для створення пишності й урочистості при оформленні інтер'єрів культових споруд, в архітектурі яких у той час також поширюються риси стилю барокко.

Численні художні доробки в стилі українського барокко, створені відомими київськими золотарями, прикрашають колекцію Київського музею історичних коштовностей. Найталановитішим серед золотарів того періоду був київський майстер Іван Равич (1677–1762), один із основоположників українського барокко в ювелірному мистецтві. Діяльність його припадає на кінець XVII і першу половину XVIII ст. Це була досить освічена й культурна людина для свого часу. Равич добре опанував не лише техніку карбування, але й гравіювання, скульптуру малих форм, архітектуру, добре був знайомий з народним мистецтвом. Саме художні традиції народу в усіх галузях мистецтва й були ґрунтом, на якому сформувався й розквітнув його талант.

Понад 40 художніх виробів цього обдарованого митця знаходяться в колекції музею. Серед них виділяється срібне блюдо, розкішно оздоблене рослинним карбованим орнаментом у стилі барокко.

Вражає майстерністю і дарохоронильниця, виконана також у стилі барокко з доповненням скульптури малих форм. Постаті досить динамічні. Вони заповнюють усі кути. В руках у них мечі, списи, книги тощо.

Дуже цікаві в Івана Равича потири, виконані в різних технічних прийомах. Своїми роботами він зробив вагомий внесок у розвиток українського золотарства. Це знайшло вияв у нових формах художніх доробків і засобах їхнього оформлення.

Чудовим майстром був і київський золотар Іван Мощенко. На його срібній позолоченій шаті до ікони високим карбованим рельєфом яскраво відтворена квітуча природа України. На культовій речі талановитий майстер зумів передати любов до рідного краю, показати його красу й багатство.

Помітний слід у розвитку українського золотарства залишив і київський майстер XVIII ст. Мифод Нарбутович. Він досконало опанував не лише карбування, а й чудово знався на техніці гравіювання кольорових металів. Кращий доробок Мифода Нар-

бутовича – срібна шата на ікону, виконана комбінованою технікою. Геометричний орнамент верхньої частини зроблений різцем, а внизу тонким пуансоном викарбуваний вибагливий рослинний орнамент на зразок українських вишивок.

Серединою XVIII ст. датуються художні доробки київського золотаря Федора Левицького, що також працював у техніці карбування, кування та гравіювання на міді. Свої твори він прикрашав найчастіше медальйонами з релігійними сюжетами. З-поміж художніх виробів Левицького вирізняються срібний визолочений хрест з карбованими медальйонами та євангеліє, оздоблене рослинним орнаментом і медальйонами. У рослинні орнаменти Левицький, як і Нарбутович, вплітав соковиті плоди фруктів і квіти.

У період розквіту українського золотарства славився й майстер Ієремії Білецький, який у роботах часто практикував карбування з черню. В експозиції представлено євангеліє з оправою Білецького. Чільну і спідню дошки він покрит сріблом, на яке нанесено травчатою черню дрібний рослинний орнамент. Поверх чорного тла одягнуто срібну, ажурну, карбовану в високому рельєфі шату, крізь яку добре проглядає чорнене тло дощок.

У плеяді визначних майстрів українського золотарського ремесла першої половини XVIII ст. яскріють імена Семена Тарановського, Давида Золотаря, Климента Чижевського, Івана Дяченка та багатьох інших поки що безіменних авторів видатних творів. Їхня спадщина відзначається високою художністю й витонченим смаком.

Друга половина XVIII ст. відзначається новими художніми віяннями в архітектурі й мистецтві, викликаними змінами, що сталися в соціально-економічному житті України. Створюються передумови для розвитку мистецтва на світських засадах. Архітектори й художники в пошуках нових мистецьких форм поступово видозмінюють бароковий стиль і створюють новий, який відзначається примхливістю, надзвичайною витонченістю й манірністю, – рококо.

Уже в 60-і роки XVIII ст. українські золотарі на вимогу замовників при оздобленні художніх виробів орнаментами вдаються до витіюватих ліній, завитків, які дуже віддалено нагадують листя рослин, опуклі щити, квіткові та плодові гірлянди. Основний мотив у всіх прикрасах рококо – стилізована черепашка.

Серед експонатів музею зацікавлює срібна ажурна оправа на євангеліє невідомого київського золотаря другої половини XVIII ст., яка є яскравим зразком переходу від стилю барокко до стилю рококо. По краю оправа оздоблює хвилястий черепашковий ор-

намент. Великі овальної форми фініфтяні медальйони облямовують витіюватий орнамент у стилі рококо і ажурний рослинний орнамент із стилізованих грон винограду та виноградного листя, що перемежуються з раковинами. Хоч композиція оправи й не відрізняється від попереднього періоду, проте характер орнаментативної тут уже зовсім інший, наближений до тогочасних художніх оформлень світських та церковних книжок.

Протягом другої половини XVIII ст. стиль рококо розвивався, варіюючи різні мотиви, в третій чверті сторіччя він набуває певної оригінальності й залишає по собі багато пам'яток, які й зараз милують око розкішшю, а інколи й приваблюють веселою красою. Саме до таких пам'яток належить срібна позолочена дарохоронильниця, виконана наприкінці XVIII ст. київським золотарем Климентом Чижевським. Триярусна, прямокутна в плані, вона прикрашена легкими профільованими вигнутими лініями, скульптурою та черепашками. Вся її споруда стрімко заноситься вгору і увінчується „Вознесінням“. Дарохоронильниця приваблює чіткістю форм, ясністю контурів, вибагливістю орнаментики.

Художні пам'ятки українського золотарства свідчать про талановитість народу, його високе мистецтво та культуру, що глибоко сягали своїм корінням у глибину віків, дедалі збагачувалися, вдосконалювалися й міцніли.

Поряд з роботами українських золотарів у музеї репрезентовані художні витвори російських ювелірів.

Кращий у доробку російських майстрів – дерев'яний хрест у срібній оправі, датований 1601 роком. Все тло оправи оздоблене вишуканим сканним рослинним візерунком. Він розквітчений різнокольоровою емаллю у світлих ніжних тонах. Верхню та середню перекладини хреста оздоблюють ще й золоті медальйони з зображенням євангельських сцен, виконаних у техніці живописної емалі яскравих тонів, що надає виробові святково-урочистого вигляду.

Чудовий взірець роботи російських злотоковалів – срібний визолочений потир, оздоблений карбованим рослинним орнаментом. Його чашу та седес прикрашають овальні та круглі медальйони на євангельські сюжети, виконані в техніці живописної емалі в яскравих, насичених тонах.

Широкі зв'язки та співдружні стосунки російських митців з українськими підтверджує й срібна царська брама Стефанівського притвору Успенського собору Києво-Печерської лаври. Її виготовив російський майстер 1876 року в техніці карбування в стилі українського барокко за зразками чернігівських різьбярів по дереву.

Серед скарбів у музеї є також вироби вірменських,

бухарських та іранських золотих справ майстрів XVII–XVIII ст., позначені вишуканою кольоровою гамою, витонченою майстерністю виконання. Вони постійно привертають увагу численних відвідувачів. Це свідчить про тісні економічні та культурні зв'язки України з іншими народами.

НУМІЗМАТИКА

VI ст. до н. е. – початку XX ст.

Нумізматика – наука про монети, медалі й знаки як важливі історичні мистецькі пам'ятки.

Перші монети викарбували греки в VII ст. до н. е. у Лідії та на острові Егіна. Право карбувати монету з часів її виникнення взяла на себе державна влада. Отже, зображення й написи на монетах відбивають політичне життя країни, економіку, соціальні стосунки, культуру та ідеологію.

З VII по V ст. до н. е. карбування монет розповсюдилося на більш ніж дві тисячі міст-держав, так званих полісів, розташованих по всьому античному світу від Малої Азії до Італії. Карбували їх з міді та срібла, а у Малій Азії ще із сплаву золота й срібла – електра. Найпопулярнішими з них були електрові статери Кізіка – міста на узбережжі Мармурового моря. Їх ще звали кізікінами. Кізікини карбувалися понад два століття (VI–IV ст. до н. е.). Ці монети, як і інші раннього періоду, однобічні. На звороті в них лише хрестаті знаки від чотиригранного стрижня, так звані „крила вітряка“, на лицевому боці – різноманітні зображення: голови козла, лева, орла, сцени викрадення Зевсом Європи тощо. Але спільним для всіх кізікинів є зображення риби тунця. В колекції музею знаходиться п'ять кізікинів, знайдених на території давньогрецького міста-колонії Ольвії (сучасне с. Парутине Миколаївської обл.) разом з електровою кізіцькою гемігектою ($\frac{1}{12}$ статера).

З колекції давньогрецьких монет в музеї найцікавіші срібні тетрадрахми Афін, на яких зображено богиню Афину та її атрибут – сову, монети Метапону з колоском, статери Олександра Македонського з його портретом та інші монети, які донесли до нас зображення різних сцен та осіб і які самі по собі – то чудові витвори мистецтва.

Особливий інтерес для нас являють монети грецьких міст-колоній Північного Причорномор'я – Ольвії, Херсонеса, а також Боспорського царства.

В Ольвії у VI–IV ст. до н. е. випускалися невеличкі литі мідні монети у вигляді дельфінів та великі круглі монети. Найтиповіші для ольвійських монет – зображення богині родючості Деметри, Геракла та орла, що дзьобає дельфіна, – герба міста.

У IV ст. до н. е. Херсонес починає карбувати власну

монету із зображенням Діви – покровительки, божества міста – або ж Геракла, розлютованого бика. Столиця Боспорського царства Пантікапей починає карбувати монету вже у VI–V ст. до н. е.

У колекції музею велика кількість монет Риму, який розпочав їх випускати з III ст. до н. е. Спершу це були великі литі з міді аси, на яких зображалися бог Янус і передня частина корабля. 268 року до н. е. в Римі починають карбувати монети з срібла, а з 206 р. до н. е. – з золота. На численних срібних денаріях та золотих ауреусах відтворено сцени з історії, міфології та побуту римлян. Ставши імперією, Рим обмежив і тематику зображень на монетах. На них карбувалися лише портрети імператорів, членів їхніх сімей та алегорії, що їх прославляють.

У 395 році Римська імперія розділилася на дві – Західну та Східну. Монети Східної Римської імперії – Візантії – широко представлені в колекції музею. Велику художню цінність являють золоті, мідні, а також рідкісні срібні монети, так звані міліарісії.

На ранніх візантійських монетах імператора відтворювали у високому рельєфі, а з V–VI ст. – в низькому. На золотих монетах – солідах Юстиніана I імператора зображено у фас, в короні, зі списом у правіці. На звороті монети подано крилату богиню перемоги, теж у короні, з мечем у руці. З IX ст. на монетах з'являються святі, Ісус Христос та Марія, а самі соліди набувають напівсферичної форми.

З XIII ст. велику роль у грошовому обігу Західної Європи відігравали золоті дукати з Ісусом Христом у небі серед зірок на лицевому боці, а на зворотному – з венеціанським дожем, якому св. Марко вручає знамено. Перші дукати викарбувано у Венеції 1203 року. Золоті венеціанські дукати були в обігу у всій Європі протягом кількох століть. Флоренція теж карбувала свої дукати з 1252 року, але вони мали особну назву – флорини. На них зображали герб міста – лілею. Дукати карбували й інші країни Європи.

У музеї відвідувач побачить чимало талярів. Це великі срібні монети, карбування яких розпочато між 1518–1525 роками на срібних копальнях графа Шліка в містечку Яхимові (Чехія). За німецькою назвою цього міста – Іоахимсталь – ці монети було названо „іоахимсталь“, „іоахим“, або просто „таляр“. Таляри набувають великого поширення в Європі, їх починають карбувати не лише в Яхимові, але й в інших країнах. Австрія, Німеччина, Польща та інші європейські та азіатські держави випускають найрізноманітніші типи талярів. Шведський далер, американський долар, іспанський песо, англійська крона, китайський юань, японська іена, російський карбованець – в основі цих і багатьох інших головних номіналів лежав таляр.

Велика площа поверхні цієї грошової одиниці, власності срібла, розвиток технічних засобів карбування дали можливість монетарям виявити свої мистецькі здібності. На талярах зображають портрети правлячих осіб, святих, герби, алегоричні сцени, краєвиди, гасла тощо. Деякі таляри цього періоду – то справжні шедеври медальєрного мистецтва. В цей же час практикується і випуск золотих талярів та півталярів – золотих монет у 12 і 6 дукатів. Ці монети випускали як донативи – дарчі монети, – і в обігу вони, як правило, не перебували.

У музеї є велика підбірка монет Сходу. Найдавніші з них – монети Давнього Китаю. Досить незвичною здається для нас форма бронзових китайських монет, які пускалися в обіг у I ст. н. е. Вони зроблені у вигляді маленьких мотик. Це свідчить про те, що в Давньому Китаї мотики та інші знаряддя праці були загальним еквівалентом краму і правили за гроші.

Привертає увагу також колекція срібних монет Арабського халіфату – диргемів. Іслам забороняє відтворювати будь-яке зображення, тому ці монети вкрито написами, в яких ідеться про те, хто, де, коли карбував ту чи іншу монету, і наводиться мусульманський символ віри. З-поміж таких і монети відомого за „Тисяча й однією ніччю“ халіфа Гарун-ар-Рашіда, його батька Гаді, його сина Аміна та інших халіфів, які жили й царювали у VIII–X ст. В цей період арабські диргеми інтенсивно надходили на Русь і до Європи.

Надзвичайно цікава й значуща колекція перших на Русі монет, карбованих у останній чверті X ст. після запровадження християнства. Це златник і срібники київського князя Володимира Святославича, випущені у період 989–1015 років, срібники його пасинка Святополка Окаянного, що князував у Києві в 1015 та 1018 році, та Ярослава Мудрого, викарбувані не в Києві, а в Новгороді під час його там князювання в 987–1015 роках.

На монетах київського карбування зображено князя на престолі, родовий знак Рюриковичів, Ісуса Христа і вміщено написи: „Владимир (або Святополк) на столе, а се его сребро“.

На новгородських срібниках Ярослава Мудрого зображено родовий знак і святого Георгія (християнське ім'я Ярослава Мудрого – Георгій) і вміщено напис: „Ярославле сребро“.

Усі ці монети було карбовано за допомогою сполучених штемпелів (на зразок щипців), а кружечки для риткування не вирізувано, як звичайно було заведено у ті часи в інших країнах, з розклепаного листа, а відливано у складаних двобічних формочках.

Усього зараз відомо 10 златників і близько 300 срібників Київської Русі.

Привертає увагу перший російський карбованець („рубль“), випущений за батька Петра I Олексія Михайловича 1654 року. На ньому зображено царя верхи на коні, а на звороті – двоголового орла. Але це була лише спроба карбувати власні гроші талярного розміру, бо монетарня в Москві ще не мала достатньо технічного устаткування. Тому їх випуск швидко припинили і в обіг пустили європейські таляри, надкарбовані копійним штемпелем, – так звані „юхимки з ознакою“.

Для удосконалення монетної справи Петро I організував великі монетні двори, обладнані за останнім словом техніки того часу. Це полегшило регулярний випуск монет і поліпшило їхній зовнішній вигляд. У XVIII–XIX ст. до створення монет залучали багатьох відомих граверів-медальєрів – Гетлінгера, Дасье, Ляліна та інших, тому російські монети цього пері-

Музей історичних коштовностей із самого початку свого існування став помітним культурним осередком столиці Радянської України. Кожен розділ його експозиції репрезентує певний період економічного, соціального та культурного розвитку народів, які заселяли територію сучасної Української РСР.

Особливе місце в експозиції музею посідає збірка стародавнього золота, знайденого під час розкопок дореволюційними та радянськими археологами. Ця збірка дає можливість простежити історію розвитку ювелірного мистецтва від VI ст. до н.е. до XIII ст. Роботи українських золотарів за часів феодалізму та капіталізму відбивають своєрідність розвитку історії, культури та мистецтва. Вміщені в цій же експозиції художні витвори російських, вірменських, бухарських та іранських золотих справ майстрів ілюс-

оду являють нам цікаві зразки медальєрного мистецтва і майстерного карбування.

Крім монет, нумізматична колекція музею має й пам'ятні медалі. З-поміж численних західних медалей впадає в око по-мистецькому зроблена серія золотих медалей, присвячених королям Польщі, медаль на честь Празького університету тощо.

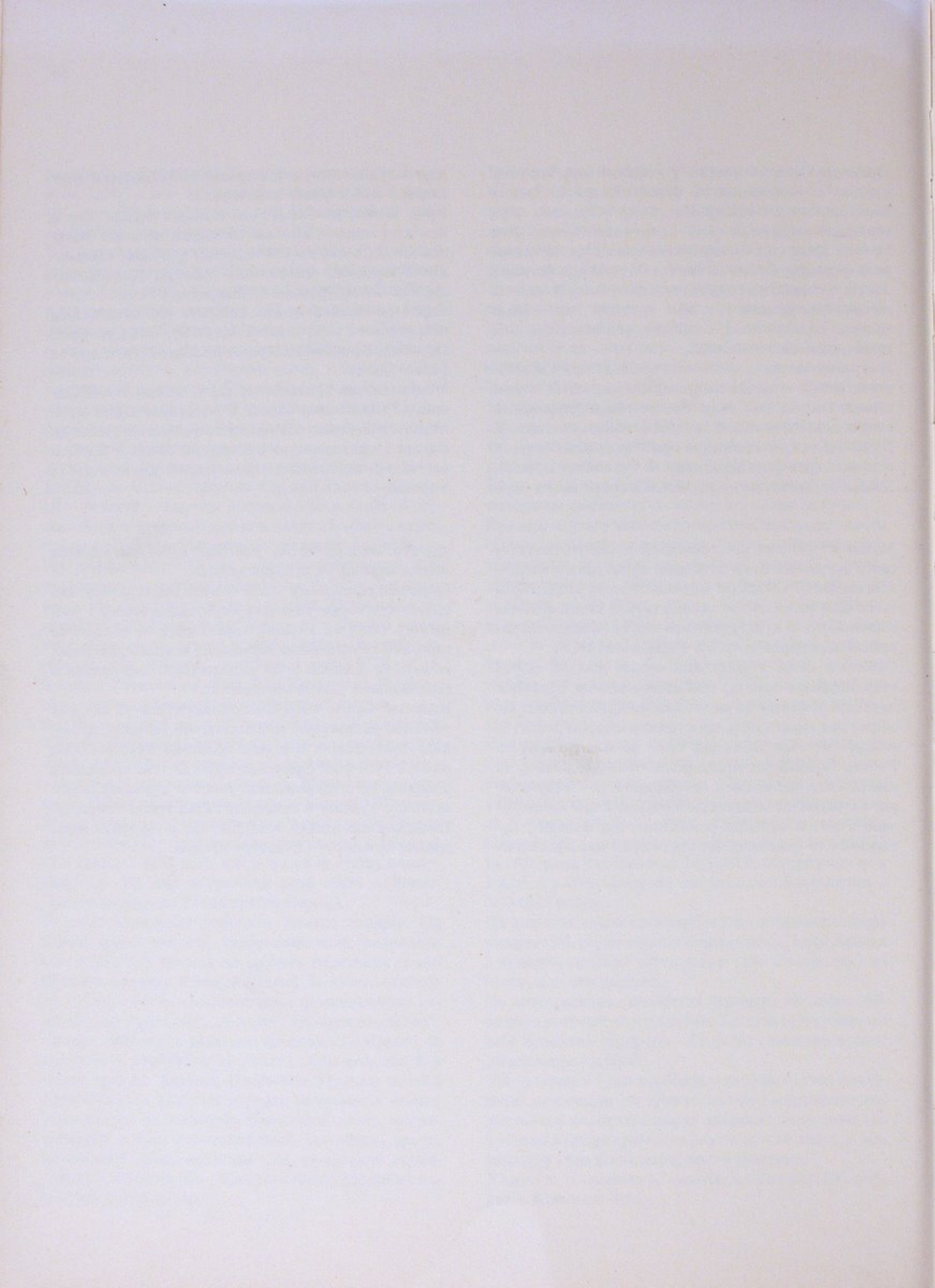
Серед російських можна виділити пам'ятні медалі петровського часу, а також медалі на честь Суворова, Пушкіна, Крилова, 500-річчя російської артилерії та багато інших.

Нумізматична колекція музею є однією з найбільших у Радянському Союзі. Її матеріали дають можливість ознайомитися з розвитком світової монетної справи і медальєрного мистецтва, також з особливостями економічного і культурного життя Росії та України.

трують співдружність, постійні культурні зв'язки наших народів та сусідніх держав.

Окремим розділом у музеї подано нумізматику, яка відбиває історію розвитку карбування монет і грошового обігу на Україні, торговельні та економічні стосунки з Російською державою, яскраво розкриває спільні та відмінні риси медальєрного мистецтва й геральдики в різних місцевостях.

Колекція музею щорічно поповнюється за рахунок знахідок радянських археологів, які успішно проводять дослідження в різних областях України. Так, лише в 1974 році Кримська археологічна експедиція відкрила багатий комплекс золотих художніх оздоб жіночого туалету в похованні сарматського періоду. Попереду ще багато знахідок, які розширять наші знання про побут і культуру предків.

ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО

VI ст. до н. е. – III ст. н. е.

ROBERTS & MANLY

1850

Предмети, представлені в ілюстраціях
№ 1-72, виконані грецькими майстрами.

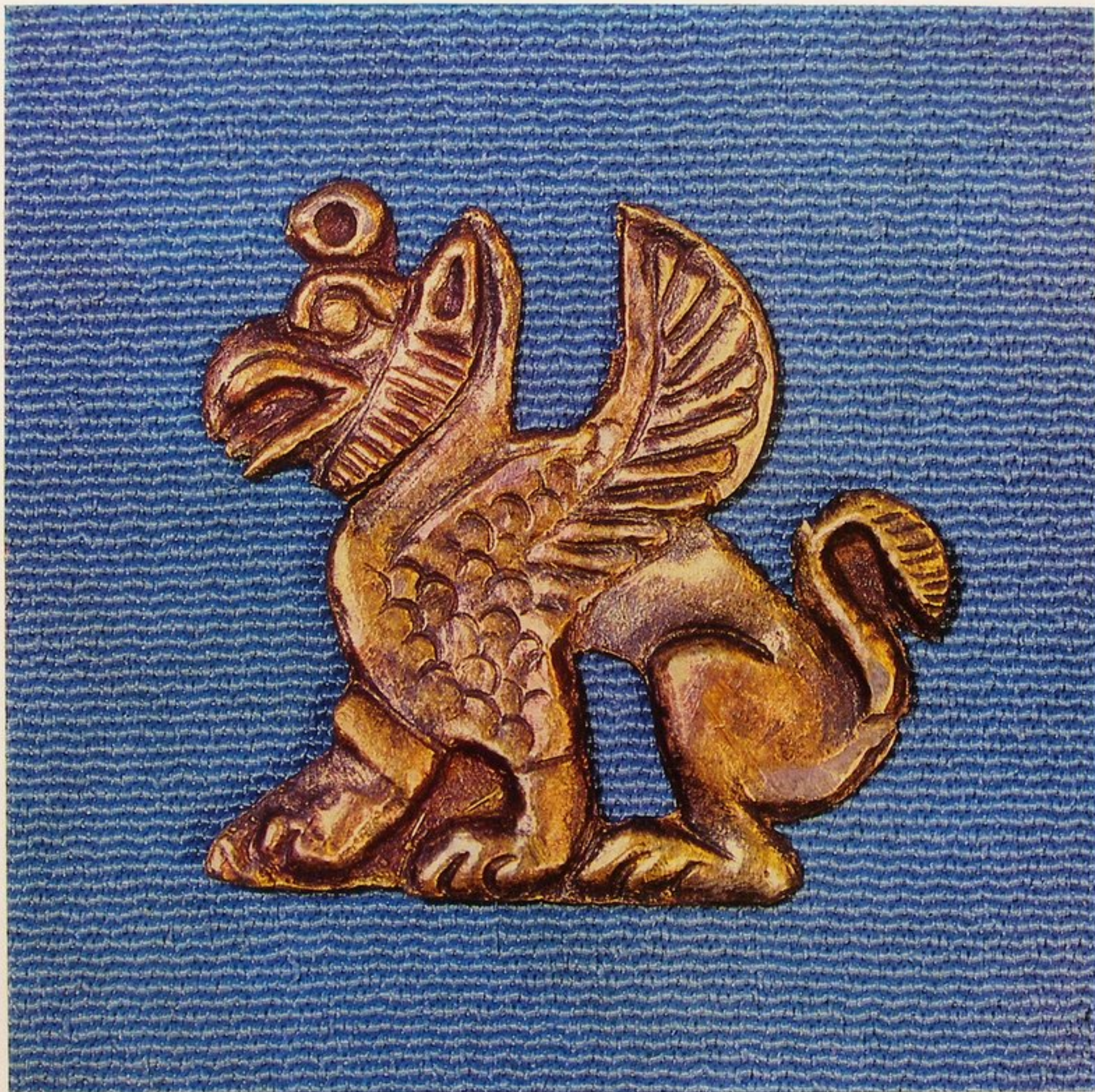
1. Золоті прикраси до головного убору,
VI ст. до н. е. Село Снявка
Черкаської області.

2. Золота бляшка у вигляді оленя.
VI ст. до н. е. Село Снявка
Черкаської області.
Довжина 43 мм.

3. Золота бляшка у вигляді грифона.
VI ст. до н. е. Село Мар'янівка
Київської області.
Висота 32 мм.

4. Золота бляшка із зображенням
грифо-оленя. V ст. до н. е.
Село Бересняги Черкаської області.
Довжина 130 мм.

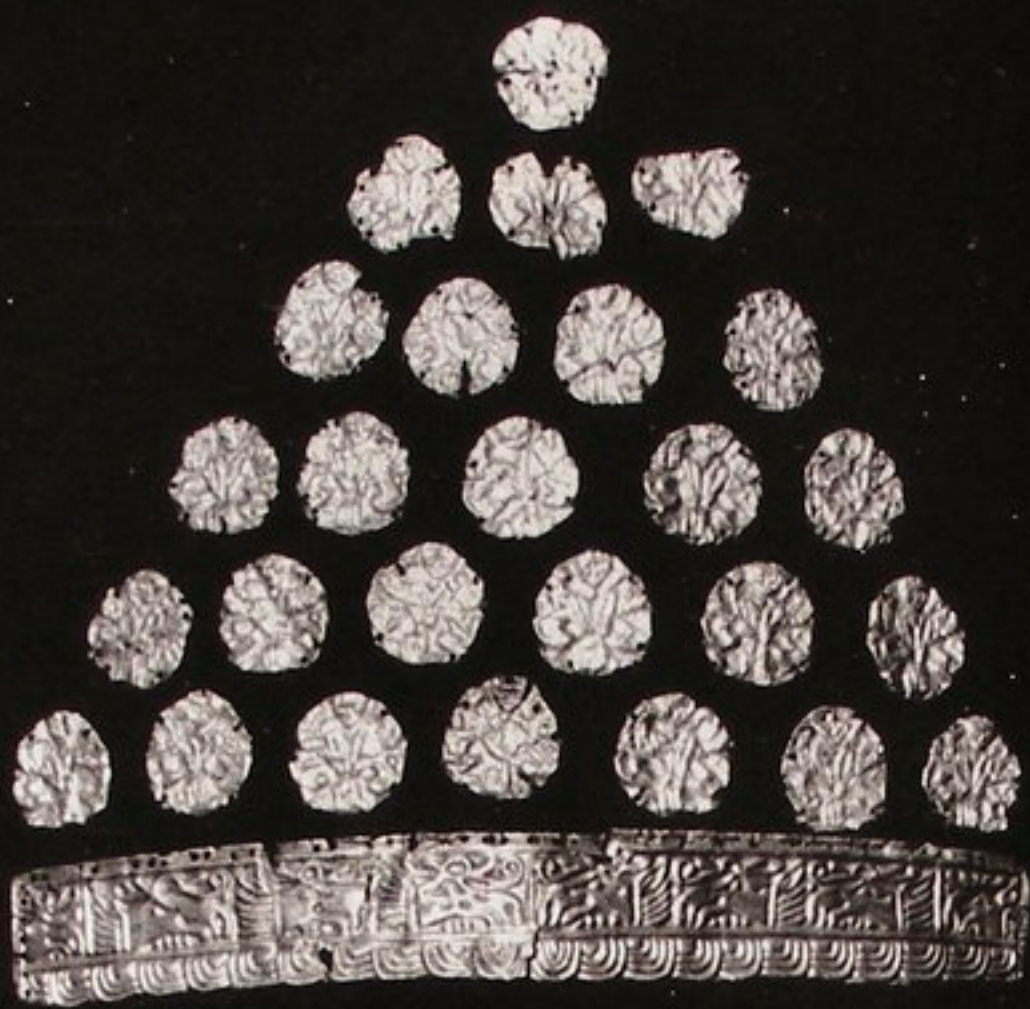
5. Золотий перстень із фігуркою лева на щитку. IV ст. до н. е.
Село Лазурці Черкаської області.
Діаметр 33 мм.

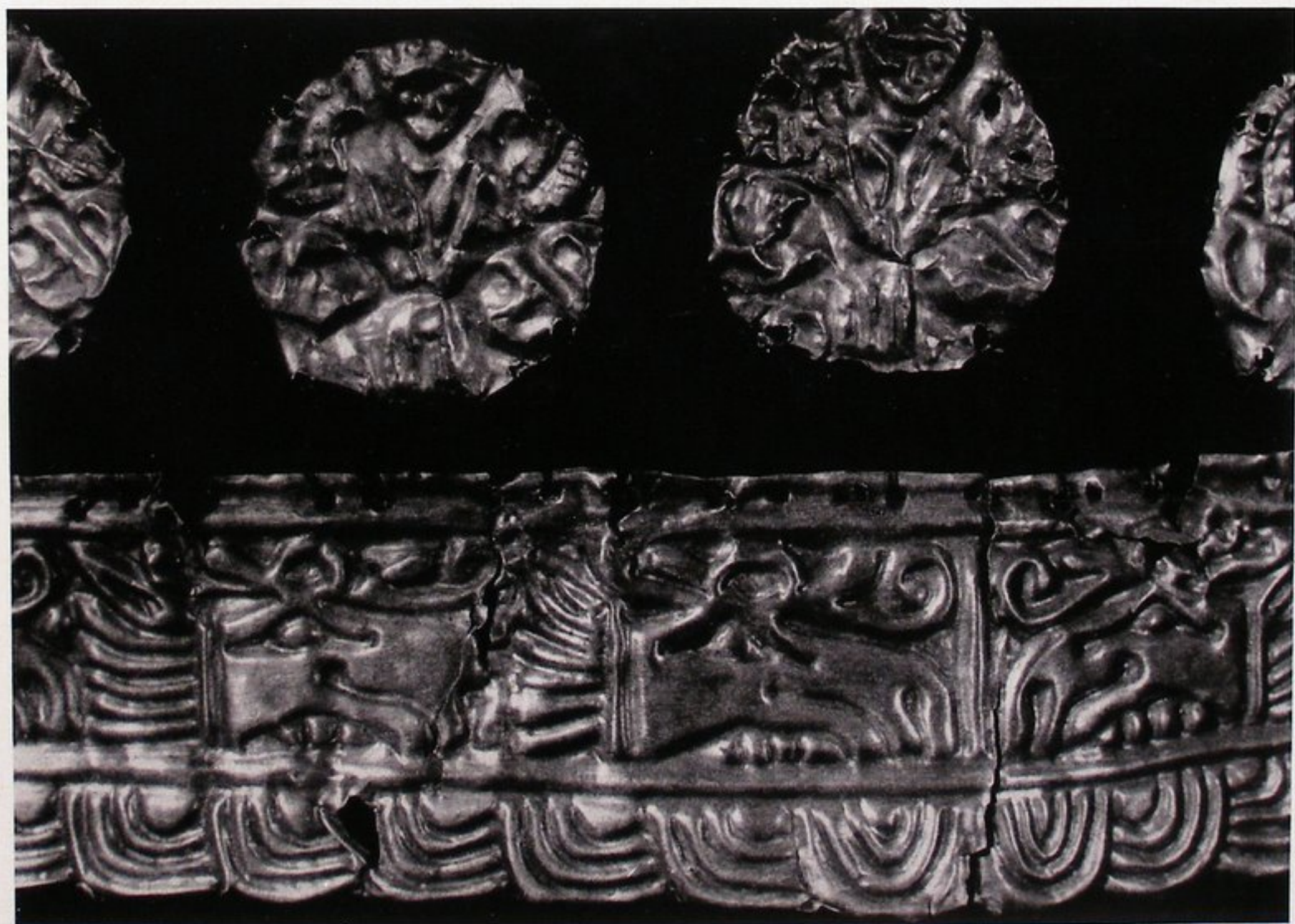
6, 7. Золота діадема. IV ст. до н. е.
Село Сахнівка Черкаської області.
Довжина 400 мм.

8-11. Комплекс золотих жіночих прикрас. IV ст. до н. е.
Село Новосілка Черкаської області.

12. Золота бляшка у вигляді
спареного сфінкса з чоловічою
головою. IV ст. до н. е.
Село Пастирське Черкаської області.
Висота 60 мм.

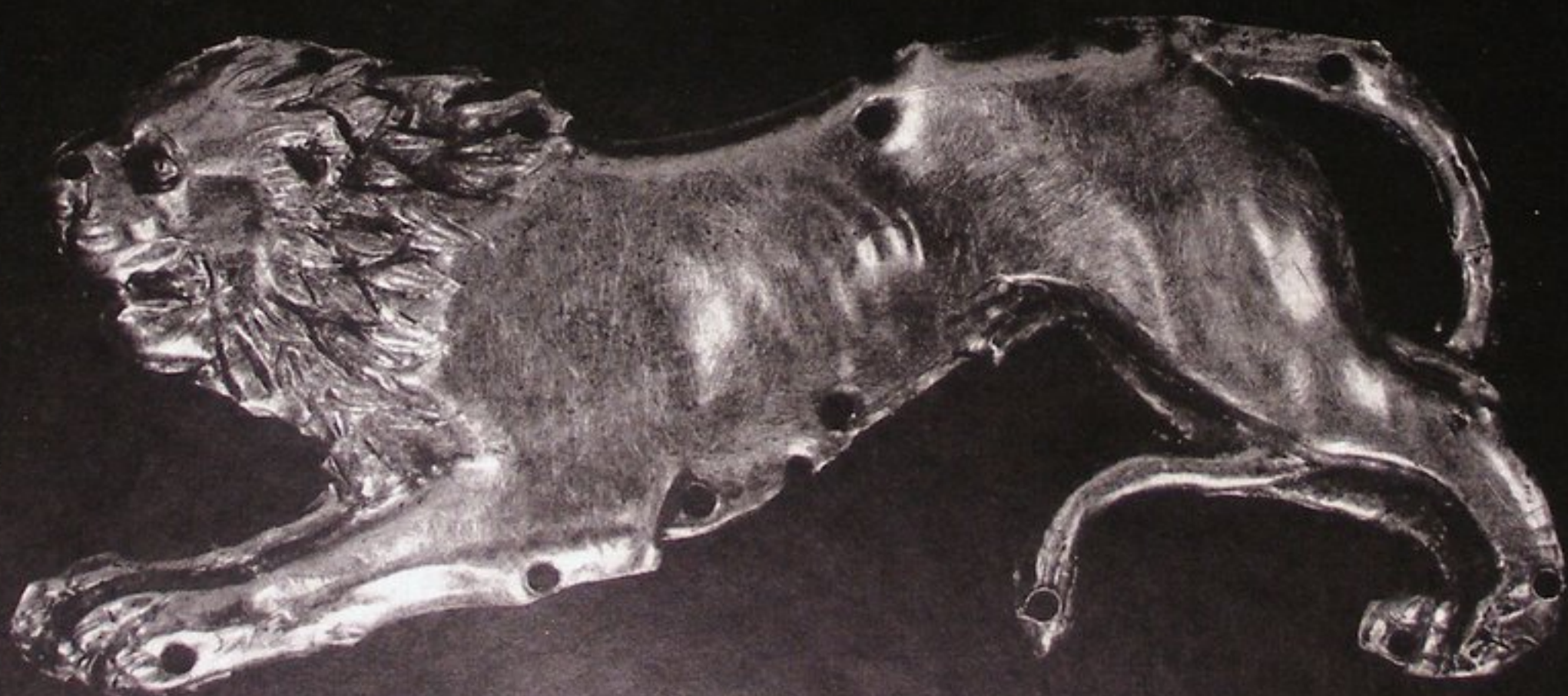

13. Золоті блиски у вигляді жіночих голівок, IV ст. до н. е.
Село Вовківці Сумської області.

14. Золота пластина у вигляді риби.
IV ст. до н. е.
Село Вовківці Сумської області.
Довжина 281 мм.

15. Золота пластина у вигляді лева.
IV ст. до н. е.
Село Вовківці Сумської області.
Довжина 48 мм.

16. Золотий налобник до кінської збруї. IV ст. до н. е. Село Вовківці
Сумської області.
Висота 375 мм.

17, 18. Кинджал-акшак у золотих
піхвах. V ст. до н. е.
Курган Шумейка Сумської області.
Довжина 375 мм.

19. Бронзова амфора з відерною
дужкою. V ст. до н. е.
Село Піщане Черкаської області.
Висота 360 мм.

20. Бронзові гідрія, сітула та лутерій. V ст. до н. е. Село Піщане Черкаської області.

21. Фрагмент бронзової сітули
із зображенням Афіни. V ст. до н. е.
Село Піщане Черкаської області.

22. Фрагмент бронзової гідрії
із зображенням сирени. V ст. до н. е.
Село Піцане Черкаської області.

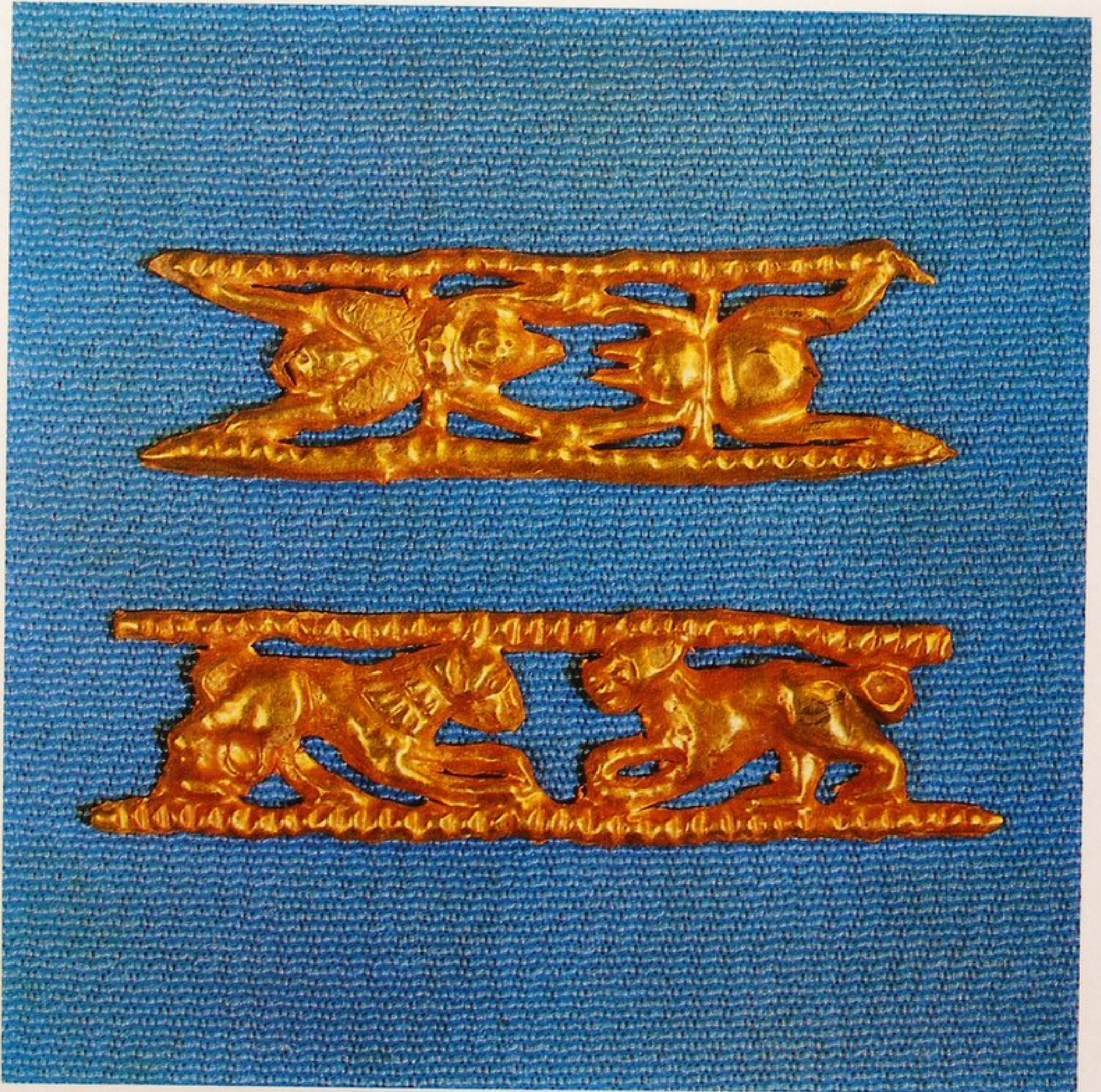

23. Золота бляшка із зображенням
голови царя в тіарі. IV ст. до н. е.
Мелітопольський курган.
Діаметр 26 мм.

24. Золоті бляшки із зображенням
голови скіфа. IV ст. до н. е.
Мелітопольський курган.
Діаметр 24 мм.

25. Комплекс золотих прикрас
з жіночого поховання. Фрагменти.
IV ст. до н. е.
Мелітопольський курган.

26, 27. Комплекс золотих прикрас
з жіночого поховання. IV ст. до н. е.
Мелітопольський курган.

28, 29. Золота оправа горита
з чоловічого поховання. IV ст. до н. е.
Мелітопольський курган.
Довжина 470 мм.

30, 31. Золота оправа горита
з чоловічого поховання.
Фрагменти. IV ст. до н. е.
Мелітопольський курган.

32. Золоті сережки з качечками.
IV ст. до н. е. Село Любимівка
Херсонської області.
Висота 57 мм.

33. Золоті бляшки у вигляді голівки юнака у шоломі з маскою лева. IV ст. до н. е. Курган Огуз біля села Нижні Сірогози Херсонської області. Діаметр 25 мм.

34. Золота підвіска від головного
убору з жіночого поховання.
IV ст. до н. е. Курган Товста могила
Дніпропетровської області.
Висота 75 мм.

35. Золота гривня з жіночого
поховання. IV ст. до н. е.
Курган Товста могила
Дніпропетровської області.
Довжина 622 мм.

36. Золотий головний убір (калаф)
з жіночого поховання. IV ст. до н. е.
Курган Товста могила
Дніпропетровської області.

37, 38. Золота пектораль. IV ст.
до н. е. Курган Товста могила
Дніпропетровської області.
Діаметр 300 мм.

39-44. Золота пектораль. Фрагменти.
IV ст. до н. е. Курган Товста могила
Дніпропетровської області.

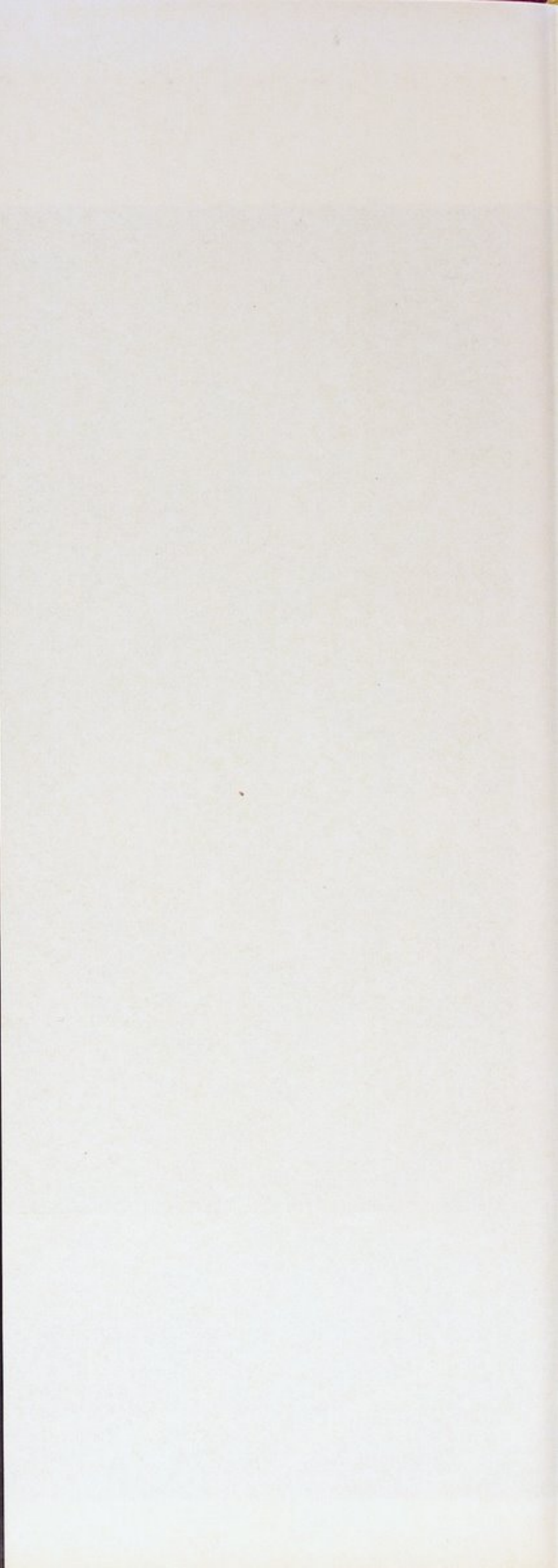

45, 46. Золота пектораль.
Фрагменти. IV ст. до н. е.
Курган Товста могила
Дніпропетровської області.

47, 48. Меч у золотих піхвах.
IV ст. до н. е. Курган Товста могила
Дніпропетровської області.
Довжина 622 мм.

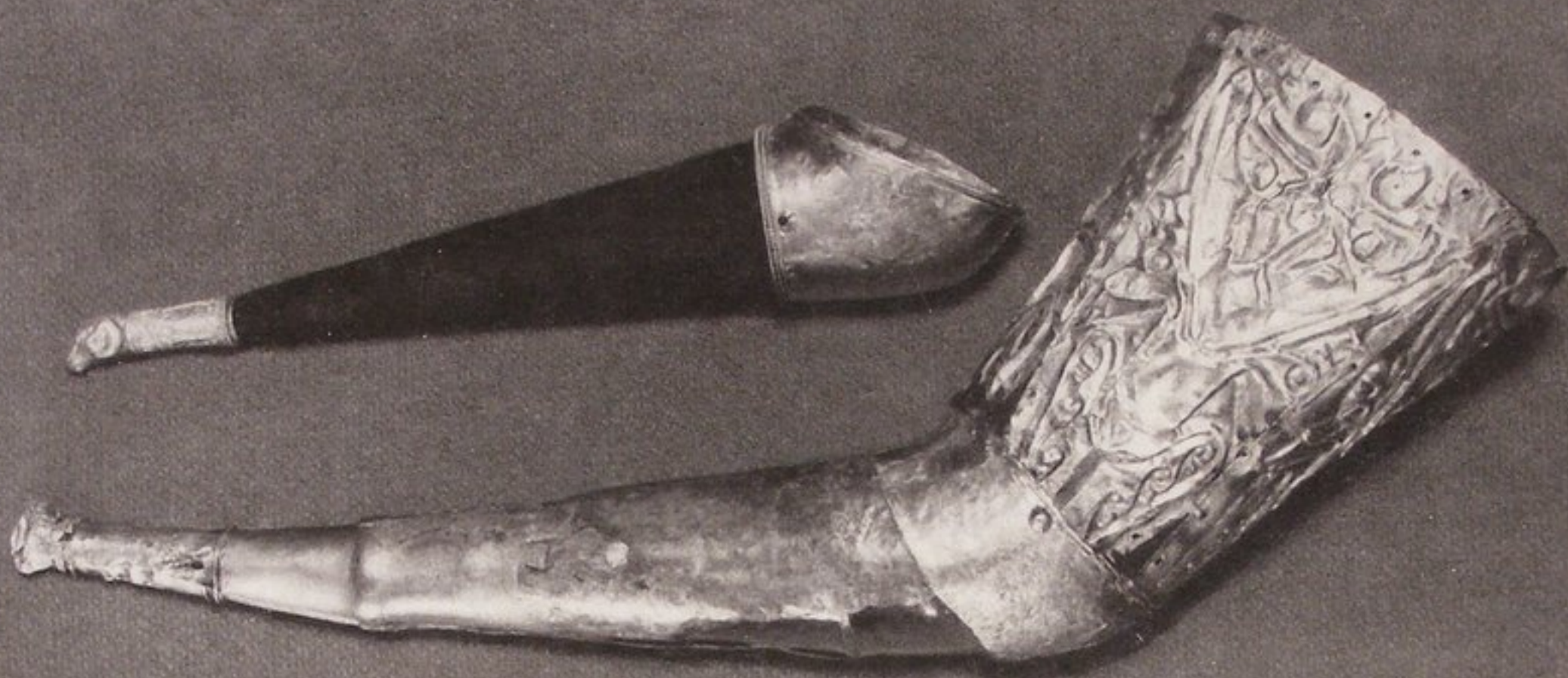

49-51. Срібна ваза із зображенням
знатних скіфів. IV ст. до н. е.
Курган Гайманова могила
біля села Балки Запорізької області.
Висота 92 мм.

52. Ритони із срібними оббивками.
IV ст. до н. е. Курган Гайманова
могила біля села Балки
Запорізької області.
Довжина 447 мм, 275 мм.

53. Срібна ваза. IV ст. до н. е.
Курган Гайманова могила
біля села Балки Запорізької області.
Висота 120 мм.

54. Золоті бляшки із зображенням
лева й грифона. IV ст до н. е. Курган
Гайманова могила біля села Балки
Запорізької області.

55. Золоті бляшки у вигляді менади та Ерінії. IV ст. до н. е. Курган Гайманова могила біля села Балки Запорізької області.
Висота 47 мм, 38 мм.

56. Золоті бляшки із зображенням
Медузи Горгони. IV ст. до н. е.
Курган Гайманова могила
біля села Балки Запорізької області.
Діаметр 24 мм.

57. Золота голівка Деметри.
IV ст. до н. е. Курган Гайманова
могила біля села Балки
Запорізької області.
Висота 32 мм.

58. Золоті бляшки із зображенням жіночої маски. IV ст. до н. е. Курган Гайманова могила біля села Балки Запорізької області. Довжина 38 мм.

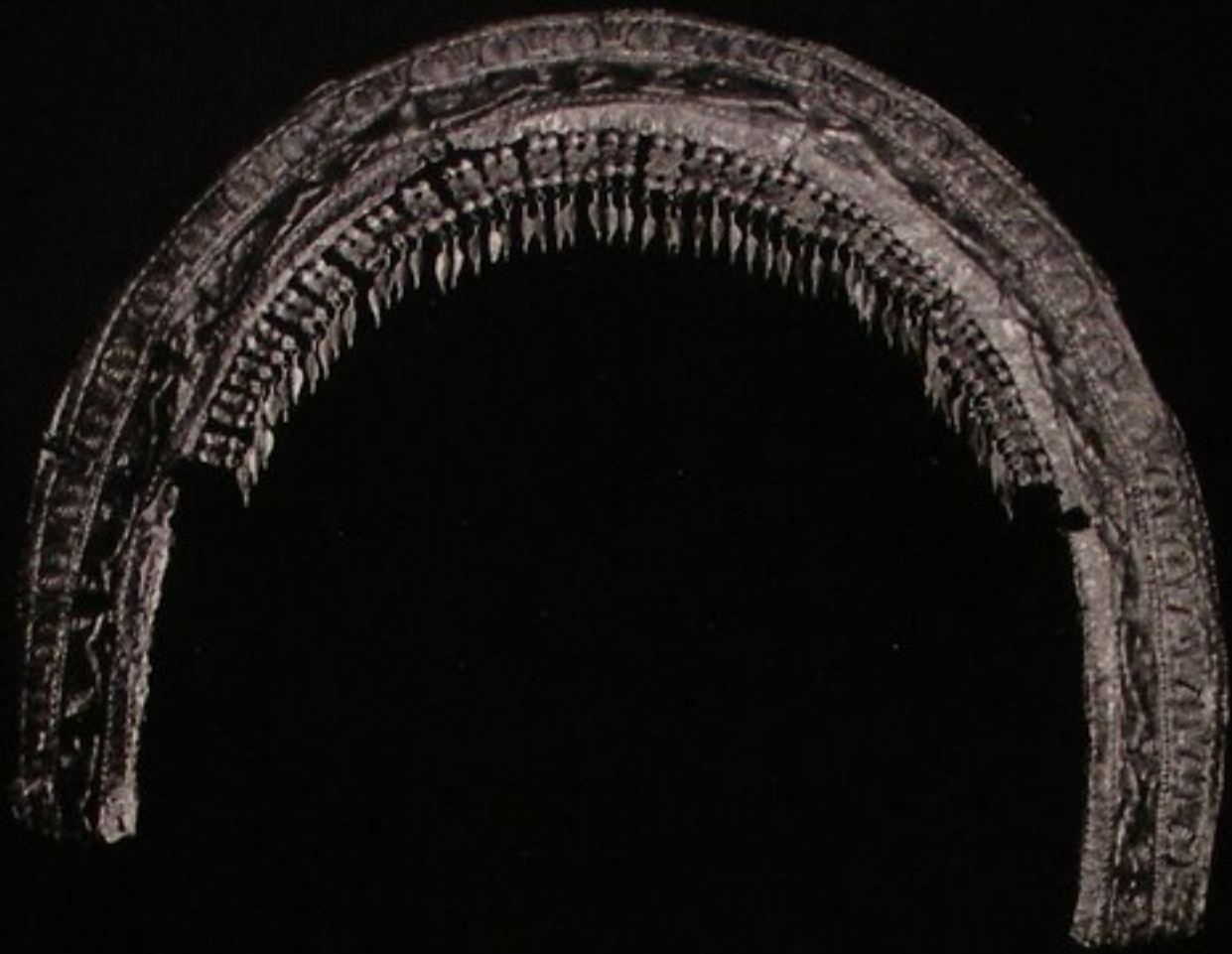
59. Золота бляшка із зображенням
крилатої скіфської богині.
IV ст. до н. е. Неаполь Скіфський
(тепер околиця Сімферополя).
Висота 60 мм.

60, 61. Золота оправка горита.
V ст. до н. е. Село Іллічеве
Кримської області.
Висота 101 мм.

62. Комплекс золотих прикрас
із жіночого поховання.
IV ст. до н. е.
Курган Три брати біля Керчі.

63. Золота діадема (амтік) із
жіночого поховання. Фрагмент.
IV ст. до н. е.
Курган Три брати біля Керчі.

64. Золоті сережки у вигляді сфінксів із жіночими голівками, оздоблені кольоровими емалями. IV ст. до н. е. Курган Три брати біля Керчі. Висота 47 мм.

65. Золоті браслети, оздоблені
емаллю. IV ст. до н. е.
Курган Три брати біля Керчі.
Діаметр 76 мм.

66. Золота підвіска у вигляді голови
лева. IV ст. до н. е.
Висота 19 мм.

67. Золоті серезьки. IV–III ст. до н. е.
Ольвія (тепер село Парутине
Миколаївської області).

68. Золотий перстень із геммою,
що зображує юнака. III ст. до н. е.
Тіра (тепер Білгород-Дністровський).
Висота гемми 16 мм.

69. Золотий перстень із зображенням жука-скарабея та золотий перстень із геммою, що зображує флейтиста. II ст. до н. е. Неаполь Скіфський (тепер околиця Сімферополя). Висота гем 14 мм і 16 мм.

70. Золотий перстень у вигляді змії.
III ст. до н. е. Тіра (тепер Білгород-
Дністровський). Діаметр 22 мм.

71. Золотий ланцюжок. III ст. до
н. е. Феодосія.
Довжина 330 мм.

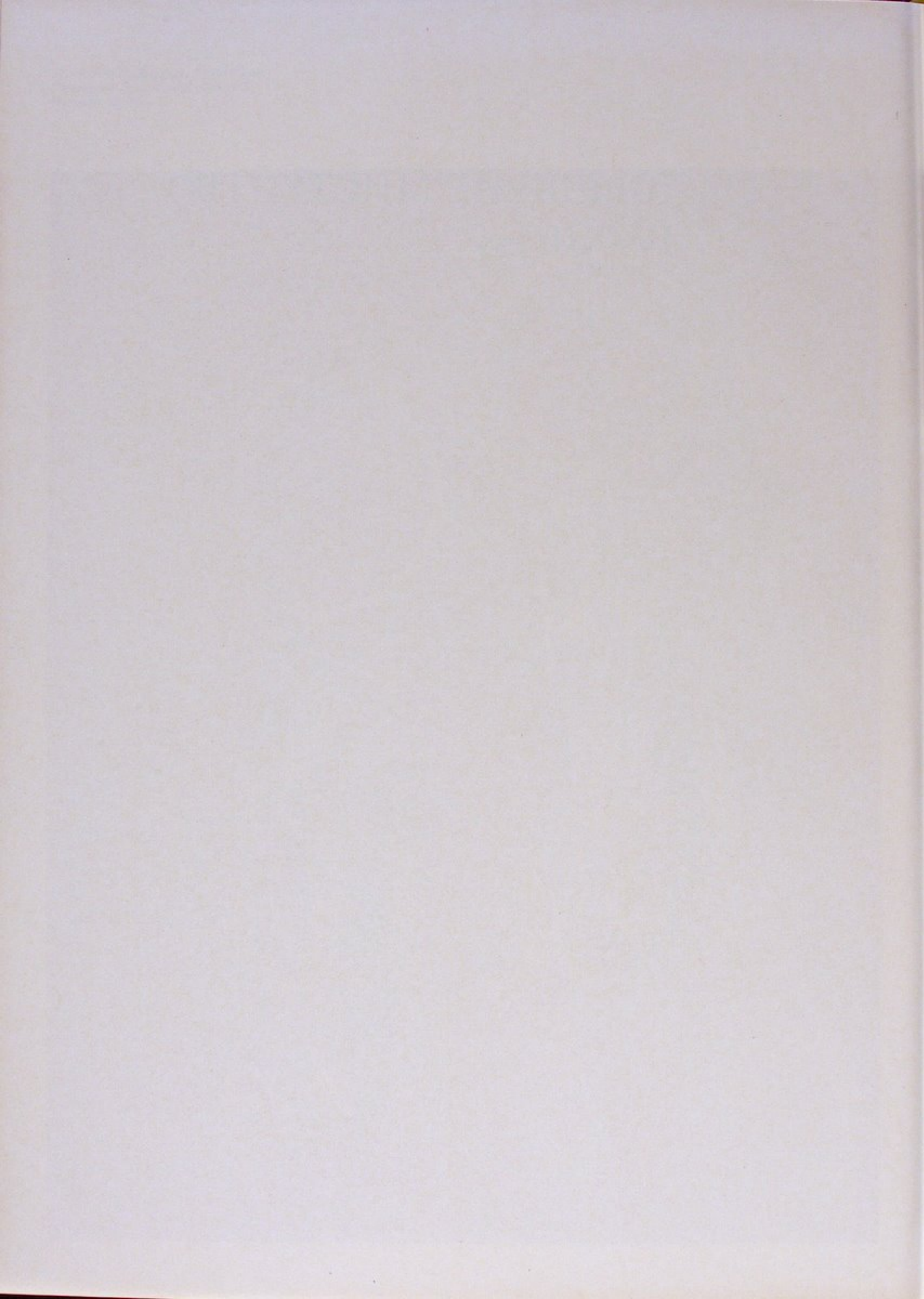

72. Золоті серезжки. I ст. Село
Скалисте Кримської області.
Висота 50 мм.

ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО
IV–XIII ст.

73. Золота діадема, інкрустована напівкоштовним камінням. IV ст.
Робота готського майстра.
Дніпропетровськ. Довжина 250 мм.

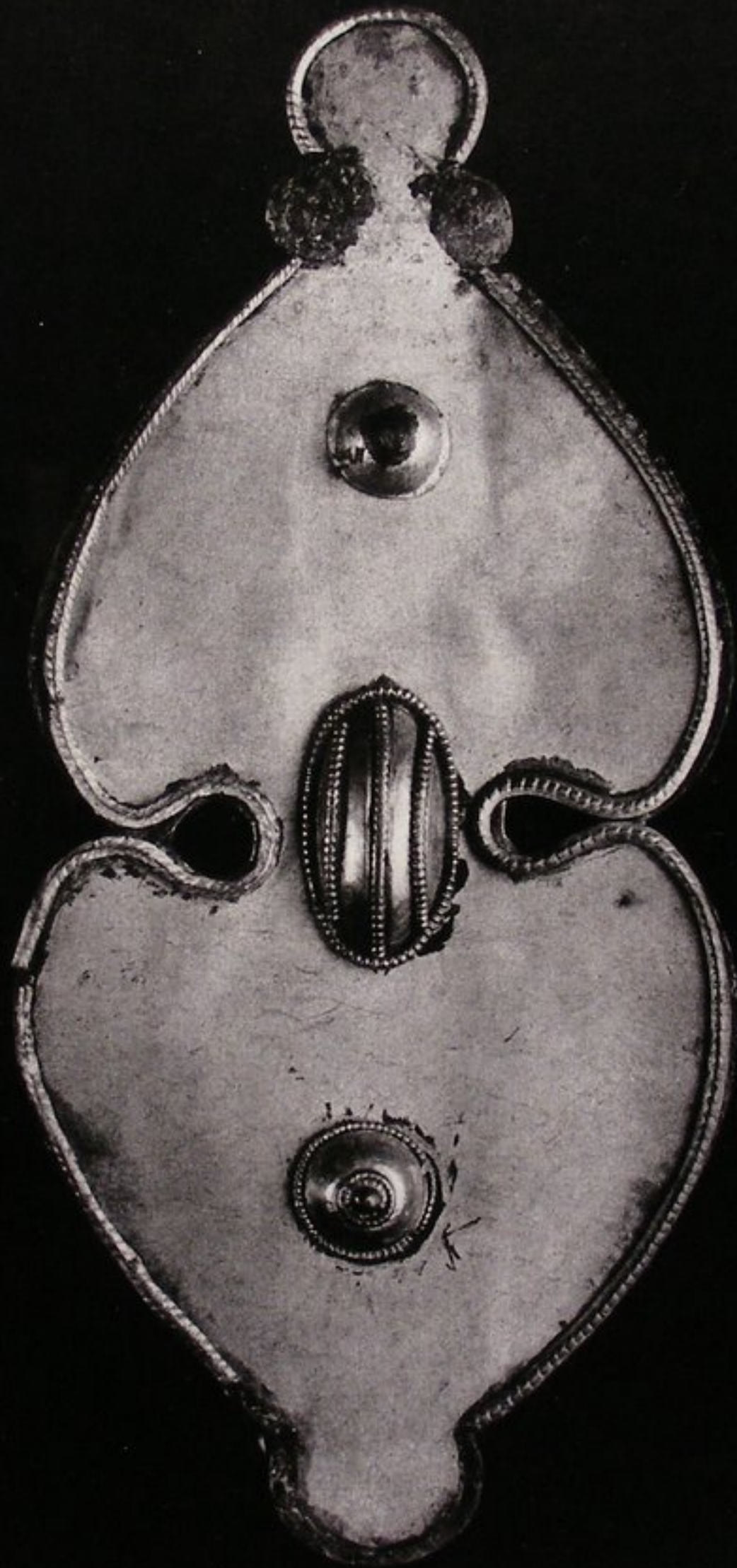
74. Фрагменти золотих прикрас, інкрустовані гранатами. IV ст.
Робота готського майстра.
Кримська область.

75. Срібні прикраси у вигляді чоловіків та коней і срібна фібула. VI-VII ст. Робота слов'янських майстрів. Село Мартинівка Черкаської області.

76. Срібна фібула зі стилізованим зображенням жіночої постаті. Робота давньослов'янського майстра. VII-VIII ст. Село Хар'ївка Сумської області. Висота 165 мм.

77, 78. Срібні сережки, оздоблені
псевдозерно та сканію. VIII ст.
Робота слов'янських майстрів.
Село Хар'івка Сумської області.
Висота 60 мм.

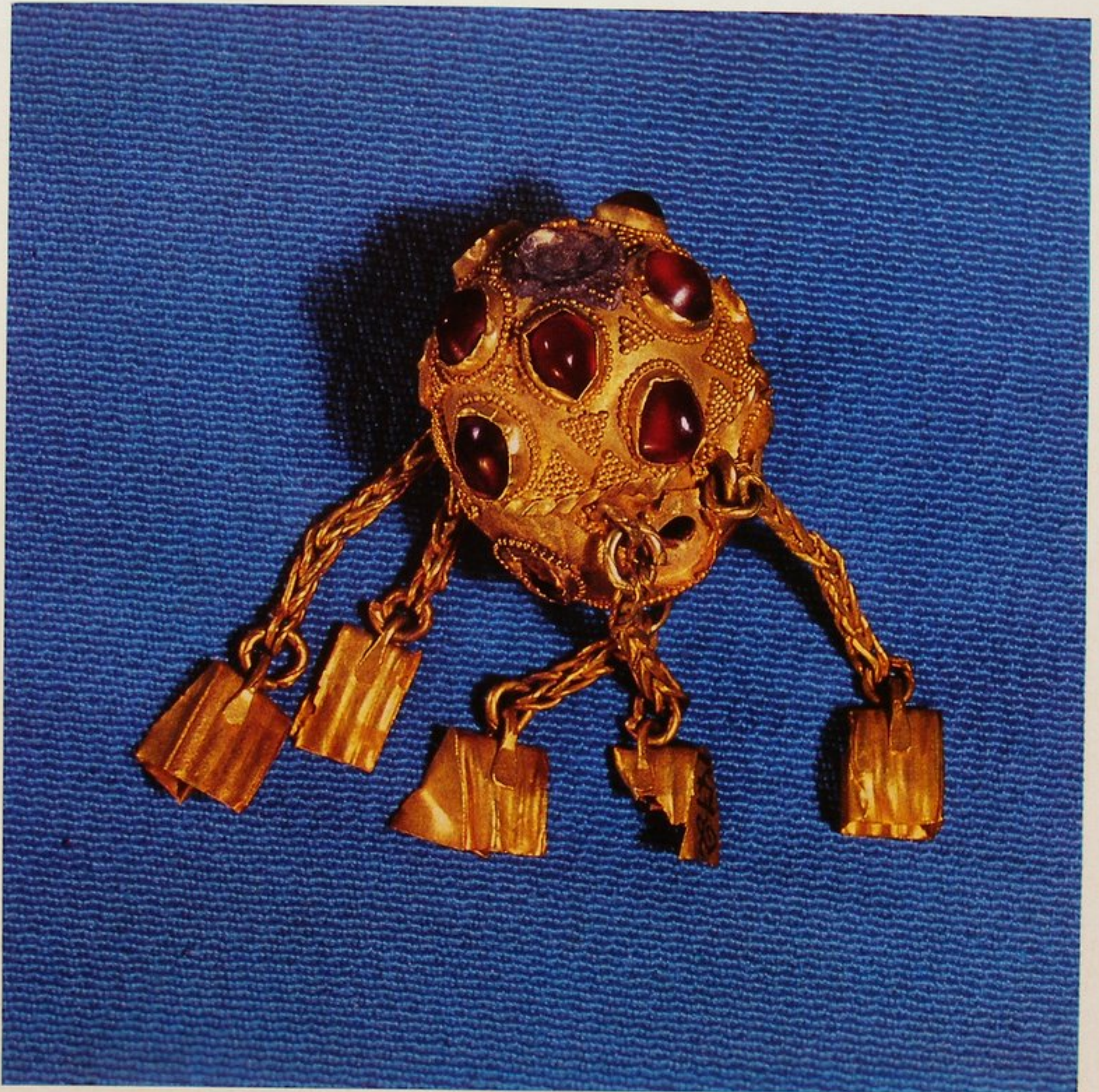
79. Золоті персні та сережка.
VII ст. Візантія.
Келегейські хутори Херсонської
області.

80. Золоті пряжки до пояса.
VII ст. Візантія.
Келегейські хутори Херсонської
області.
Довжина 60 мм.

81. Золота підвіска, оздоблена
коштовним камінням. VII ст.
Візантія. Келегейські хутори
Херсонської області.
Висота 30 мм.

82, 83. Золотий ланцюг із підвісками, медальйоном та лунницею. VIII ст. Візантія. Село Глодоси Кіровоградської області.

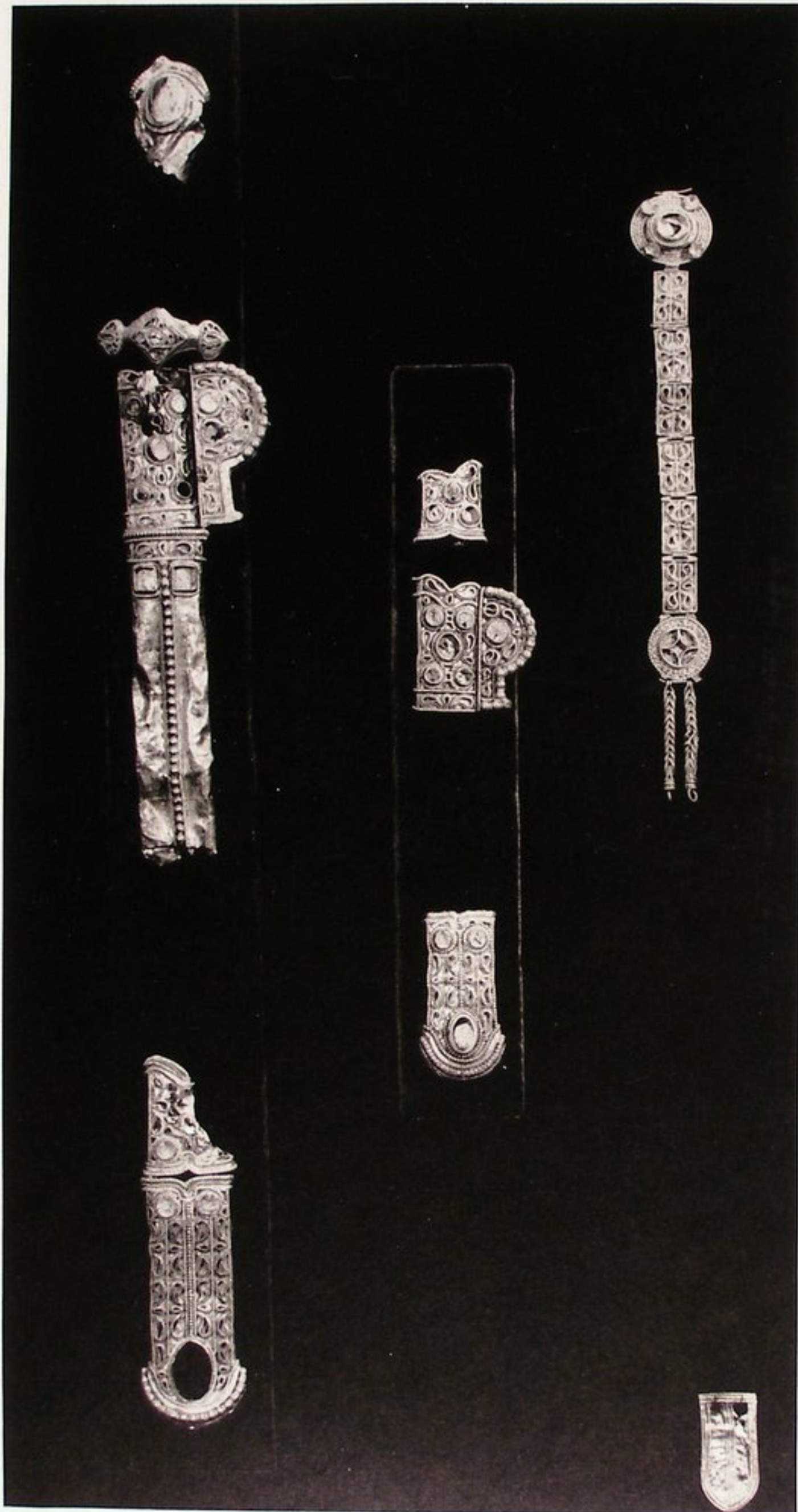

84. Золоті ланцюги з коштовним
камінням. VIII ст. Візантія.
Село Глодоси
Кіровоградської області.

85. Золоті підвіски-серезжки,
оздоблені зерно. VIII ст.
Візантія. Село Глодоси
Кіровоградської області.
Висота 60 мм.

86. Золоті піхви меча і золота
портунія. VIII ст. Візантія.
Село Глудоси Кіровоградської
області.

87, 88. Золоті піхви меча.
Фрагменти. VIII ст. Візантія.
Село Глудоси Кіровоградської
області.

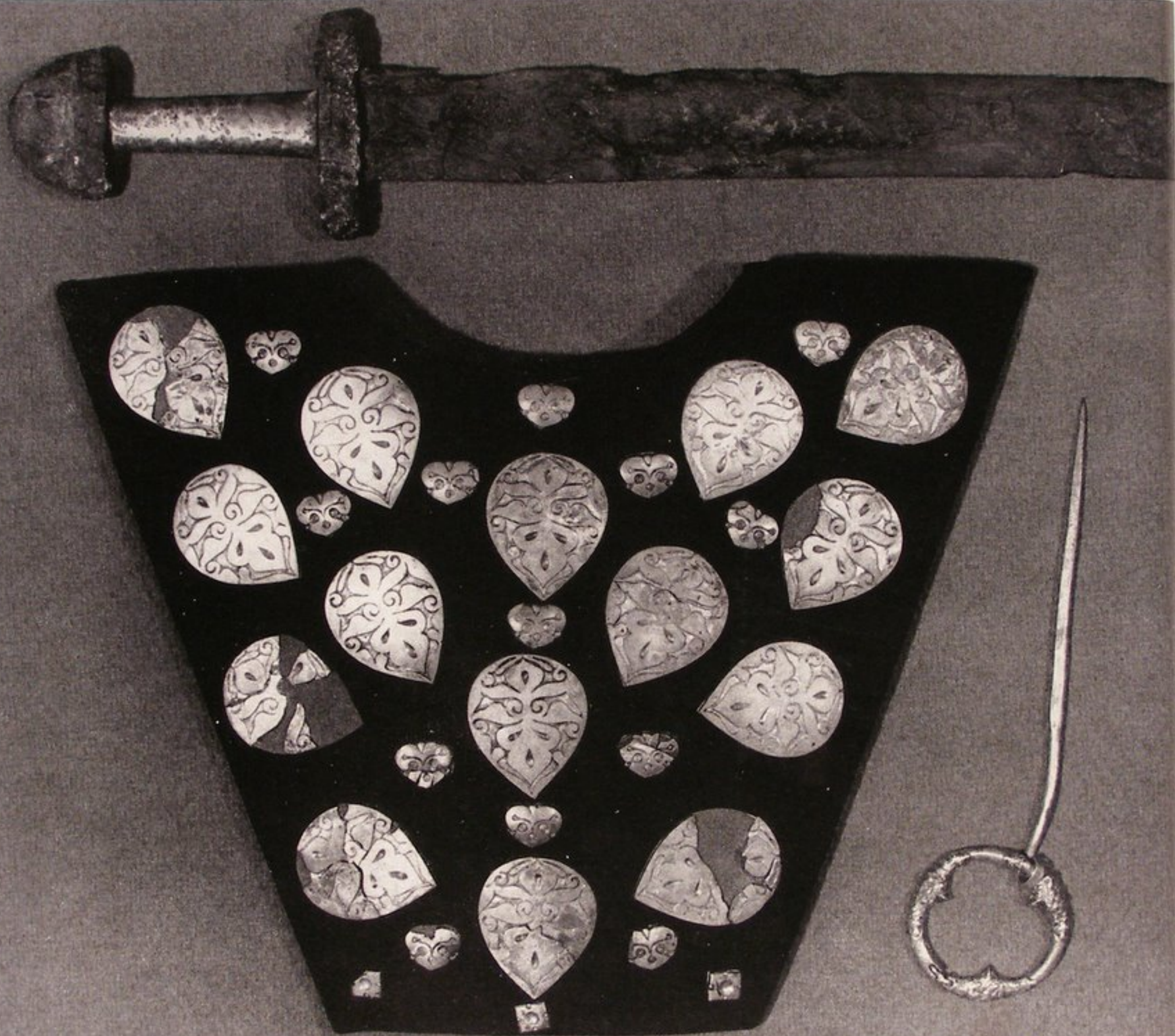
89. Золота панагія, оздоблена
дорогоцінним камінням
і перегородчастою емаллю.
XI–XII ст. Візантія.
Висота 100 мм.

90. Панагія-каменя з агату в золотій оправі, оздоблена сканню і дорогоцінним каменям.
XI–XII ст. Візантія.
Діаметр 50 мм.

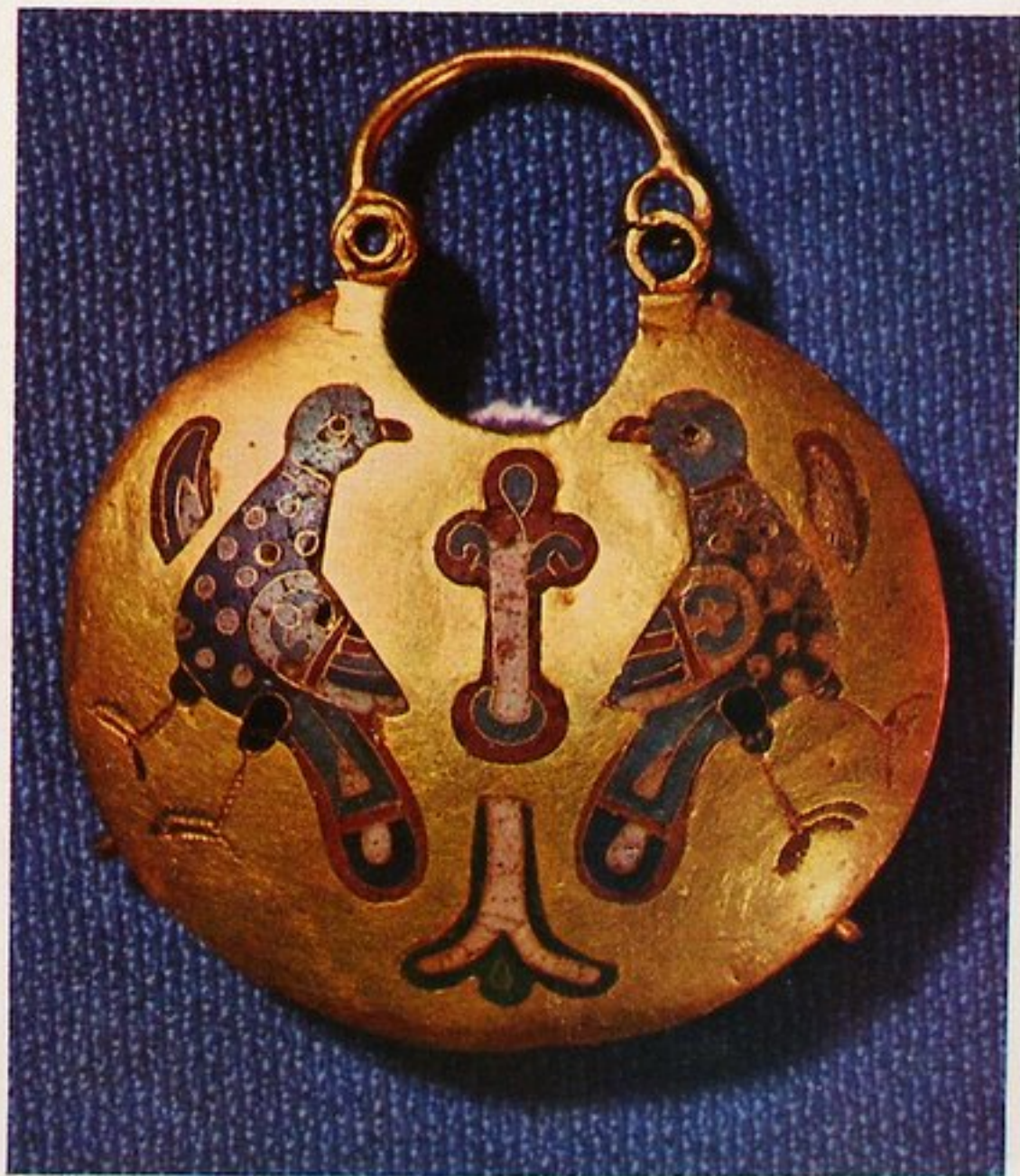
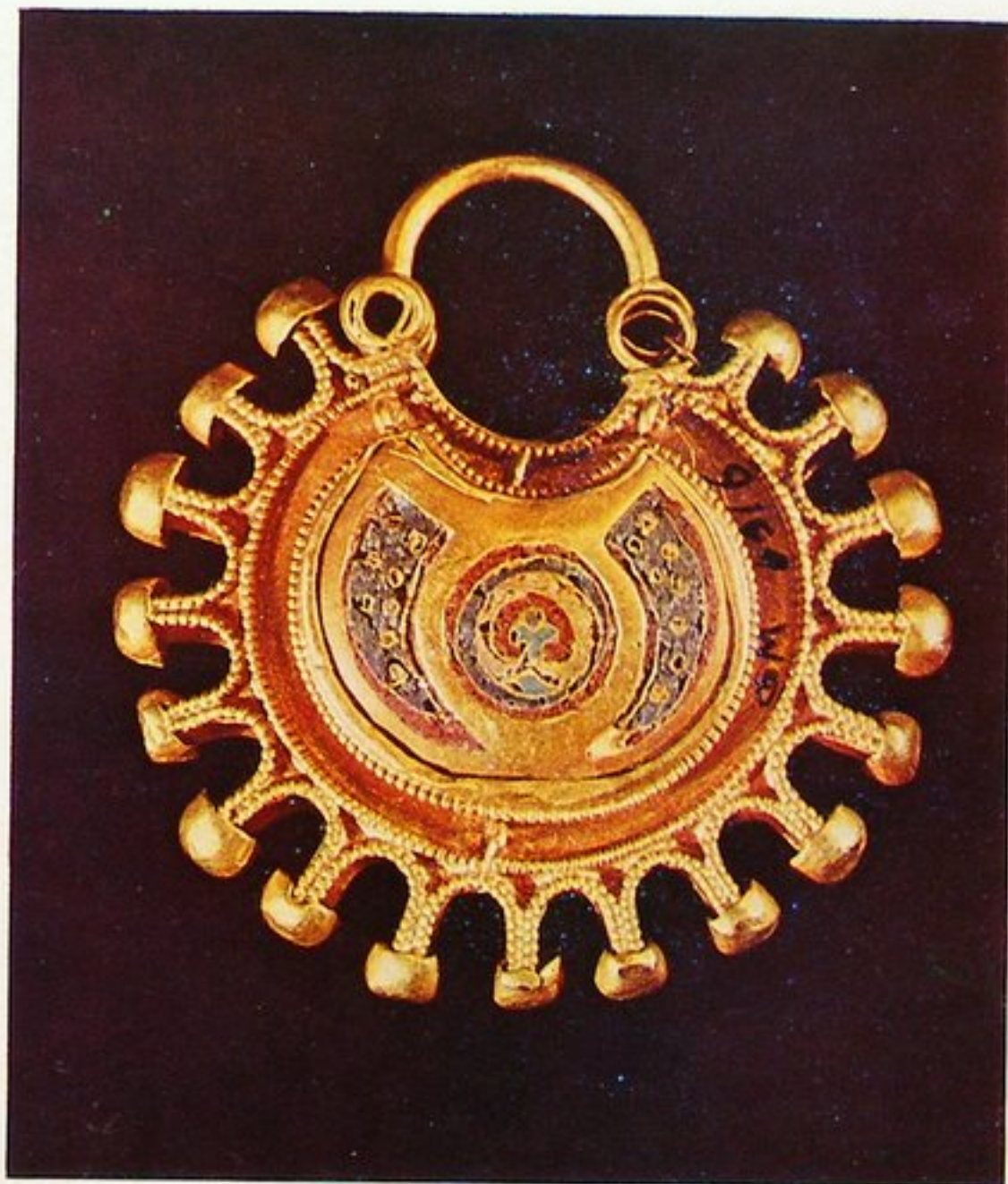
91, 92. Меч та срібні прикраси
шкіряного панцира з поховання
дружинника. X ст. Робота давньо-
руських майстрів. Київ.

93-97. Золоті колти, оздоблені
перегородчастою емаллю.
XII-XIII ст. Робота давньоруських
майстрів. Київ.

98-100. Срібна карбована чаша,
оздоблена позолотою та черню.
XII ст. Робота давньоруського
майстра. Чернігів.
Діаметр 173 мм.

101–103. Срібна карбована чаша,
оздоблена позолотою та черню.
Фрагменти. XII ст. Робота давньо-
руського майстра Чернігів.

104. Золота кришка вази, оздоблена карбованим орнаментом. XIII ст.
Робота давньоруського майстра.
Чернігів. Діаметр 100 мм.

105. Срібне карбоване блюдо,
оздоблене черню. XII ст. Робота
давньоруського майстра. Київ.
Діаметр 160 мм.

106. Срібна позолочена підвіска,
оздоблена перлами. XII ст. Робота
давньоруського майстра. Чернігів.
Довжина 235 мм.

107. Золотий зірчастий колт. XII ст.
Робота київського майстра. Київ.
Діаметр 41 мм.

108. Срібне позолочене намисто.
XII–XIII ст. Робота київського
майстра. Київ.

109. Золоті трибусинні сережки,
оздоблені зерно. XII ст. Робота
київського майстра. Київ.

110. Реконструкція золотого
жіночого головного убору.
XII–XIII ст. Робота київського
майстра. Київ.

111–113. Золота діадема, оздоблена
перегородчастою емаллю і перлами.
XII–XIII ст. Робота давньоруського
майстра. Село Сахнівка
Черкаської області.
Довжина 360 мм.

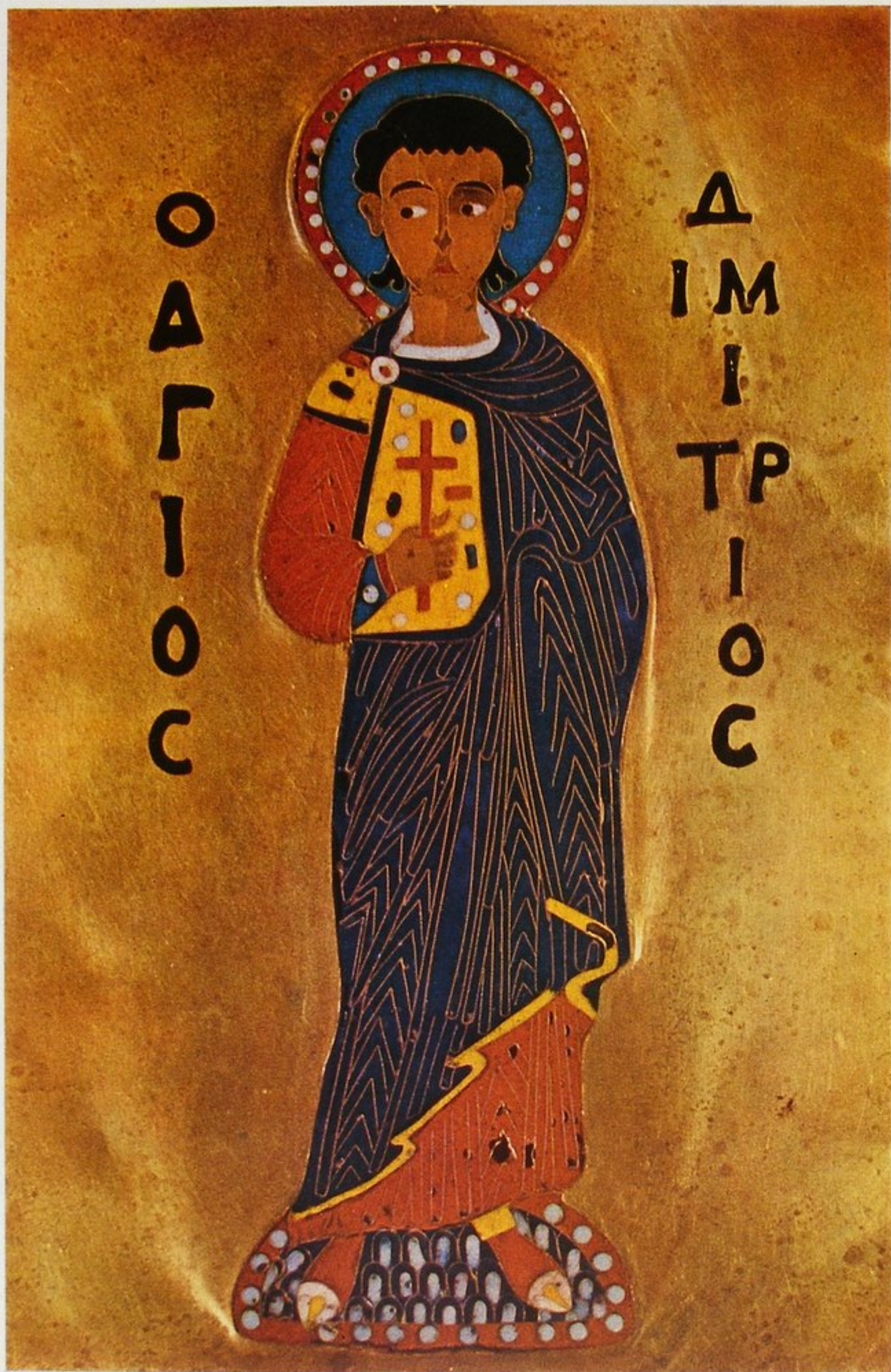
114, 116. Золоте намисто з медальйонів і золота віта гривня.
XII–XIII ст. Робота давньоруського майстра. Канів.

115, 117. Золоте намисто з медальйонів.
XII–XIII ст. Робота кийського майстра. Київ.

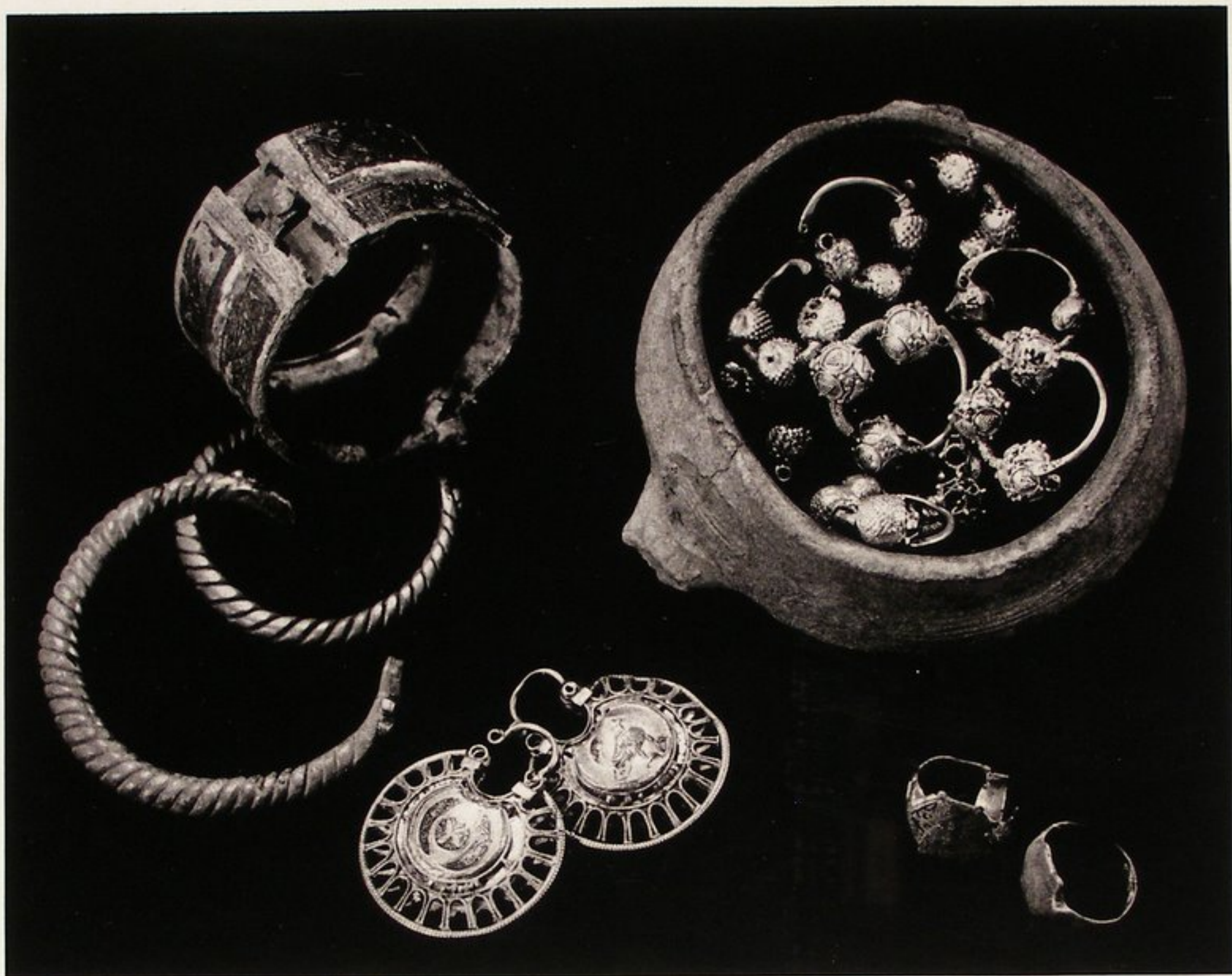
118. Золота деталь оправи книги,
оздоблена перегородчастою емаллю.
XI–XII ст. Робота грузинського
майстра.
Висота 110 мм.

119. Золота деталь оправи книги,
оздоблена перегородчастою емаллю.
XI–XII ст. Робота грузинського
майстра.
Діаметр 81 мм.

120. Скарб золотих і срібних прикрас. XII ст. Робота київських майстрів. Київ.

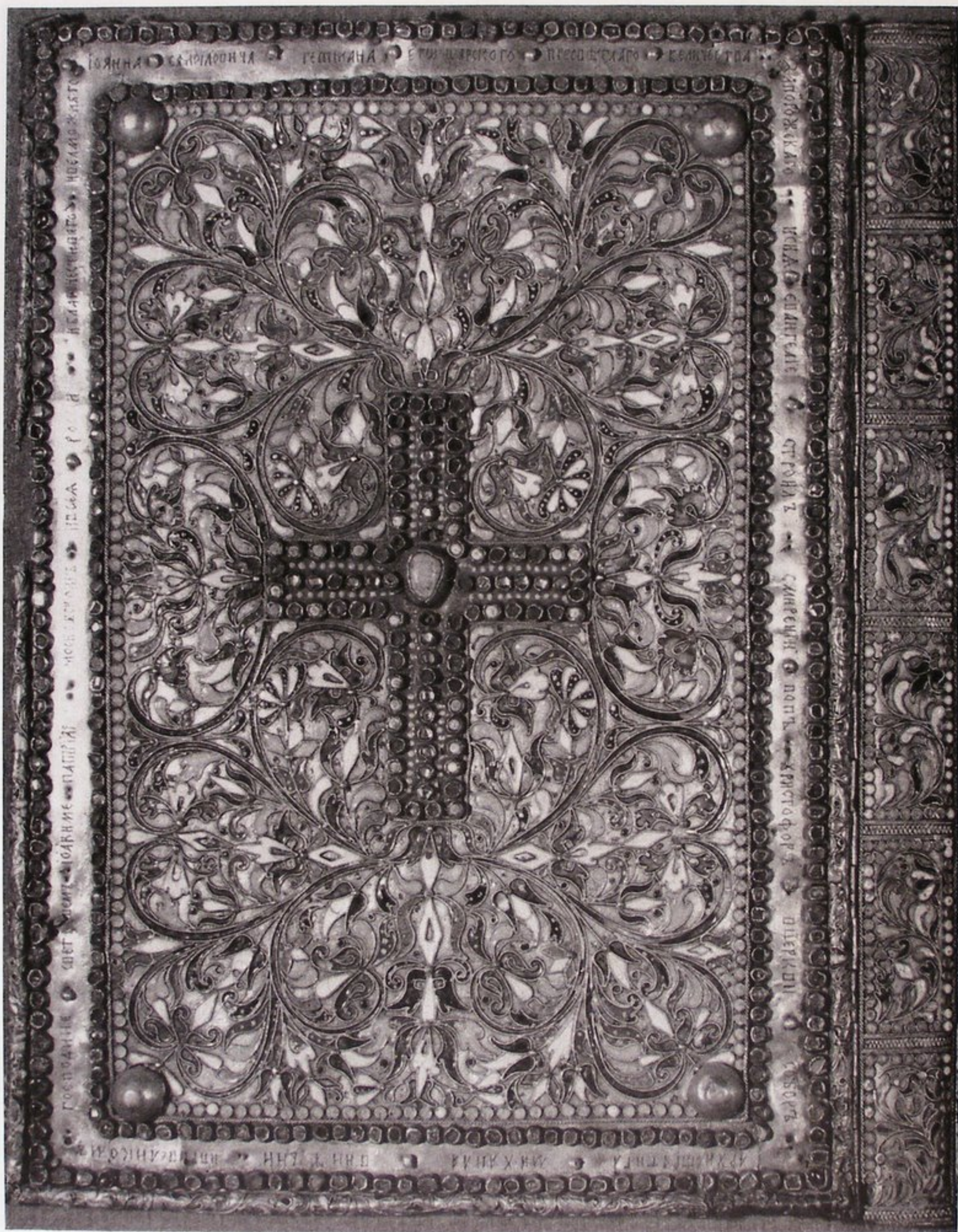

ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО
XVI–XIX ст.

121. Срібне карбоване кадило.
XVI ст. Робота львівського майстра.
Висота 250 мм.

122, 123. Срібна позолочена оправа
книги, оздоблена сканню, емаллю
і дорогоцінним камінням. 1686 р.
Робота київського
майстра Христофора.
Висота 360 мм.

124. Золотий потир, оздоблений
розписними емалями та коштовним
камінням. XVII ст. Работа київського
майстра.
Висота 250 мм.

125. Золотий орден Підв'язки із зображенням Георгія Переможця, оздоблений коштовним камінням. Фрагмент. XVII ст. Робота англійського майстра.

126, 127. Шитво перлами та
коштовним камінням.
XVII ст. Робота кївського майстра.
Довжина 150 мм.

128. Фрагмент золотої митри, оздобленої коштовним камінням, перлами і фініфтяними медальйонами. XVIII ст.

129. Срібна позолочена оправа книги із зображенням Успенського собору. Фрагмент. XVIII ст. Робота кийського майстра.

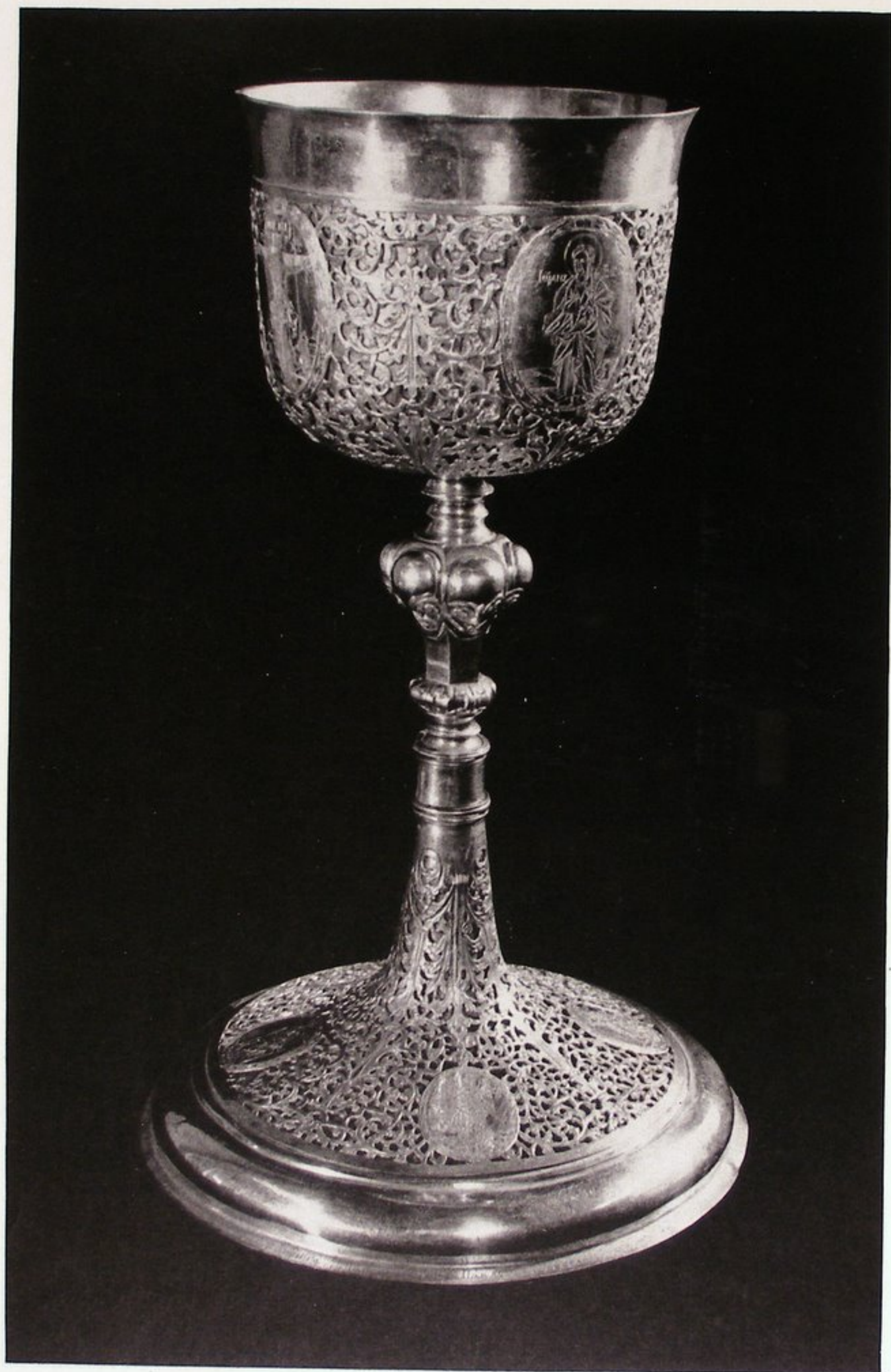
130. Срібна лампада. XVII-XVIII ст.
Робота російського майстра.
Висота 300 мм.

131. Срібна оправа книги
з медальйонами, оздоблена черню.
XVIII ст.
Робота російського майстра.
Висота 500 мм.

132. Срібний потир. XVIII ст.
Робота київського майстра І. Равича.
Висота 370 мм.

133. Срібне блюдо. XVIII ст.
Робота київського майстра І. Равица.
Діаметр 400 мм.

134, 135. Срібна дарохоронильниця.
XVIII ст. Робота київського майстра
С. Тарановського.
Висота 500 мм.

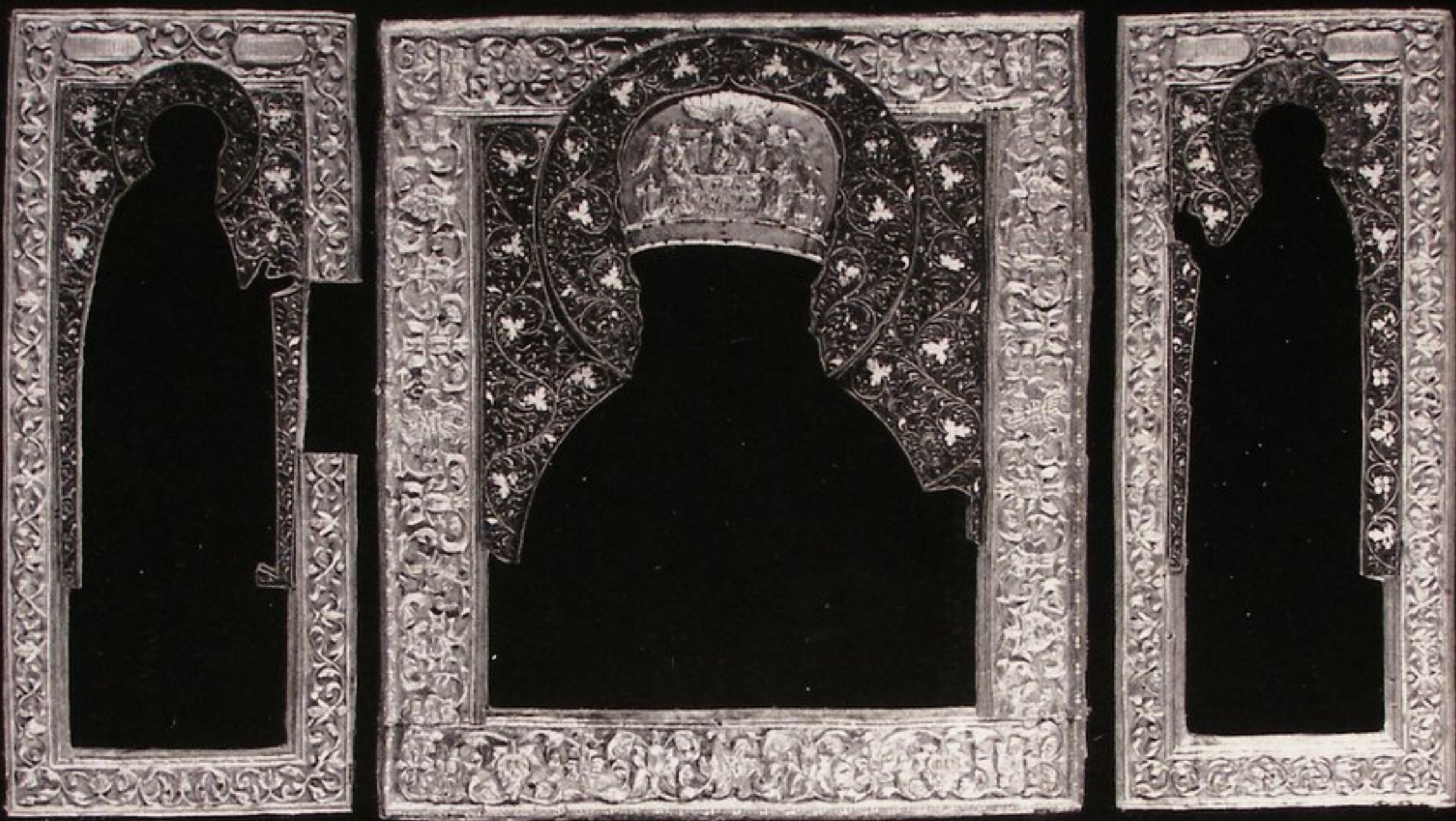
136. Срібна чарочка, оздоблена
сканню. XVIII ст.
Робота кийського майстра.
Висота 50 мм.

137. Срібний позолочений посох,
оздоблений коштовним каменям.
Фрагмент. XVIII ст. Робота
київського майстра М. Нарбутовича.

138. 139. Срібна позолочена оправа
триптиха, оздоблена сканню
й емаллю. XVIII ст. Робота
російського майстра.
Довжина 550 мм.

140, 141. Дерев'яний хрест у срібній оправі, оздоблений емаллю та сканню. Фрагменти. 1601 р. Робота російського майстра.

142. Срібний позолочений потир,
оздоблений фініфтязними медаль-
йонами. XVIII ст. Робота
російського майстра.
Висота 370 мм.

143. Срібний чайний сервіз. XIX ст.
Робота російських майстрів.

144, 145. Срібний філігранний хрест,
оздоблений фініфтяними медаль-
йонами. XVII–XVIII ст.
Робота вірменського майстра.
Висота 470 мм.

146-148. Кинджал у золотих
піхвах, оздоблених сканню
і дорогоцінним каменям. XVII ст.
Робота іранського майстра.
Довжина 450 мм.

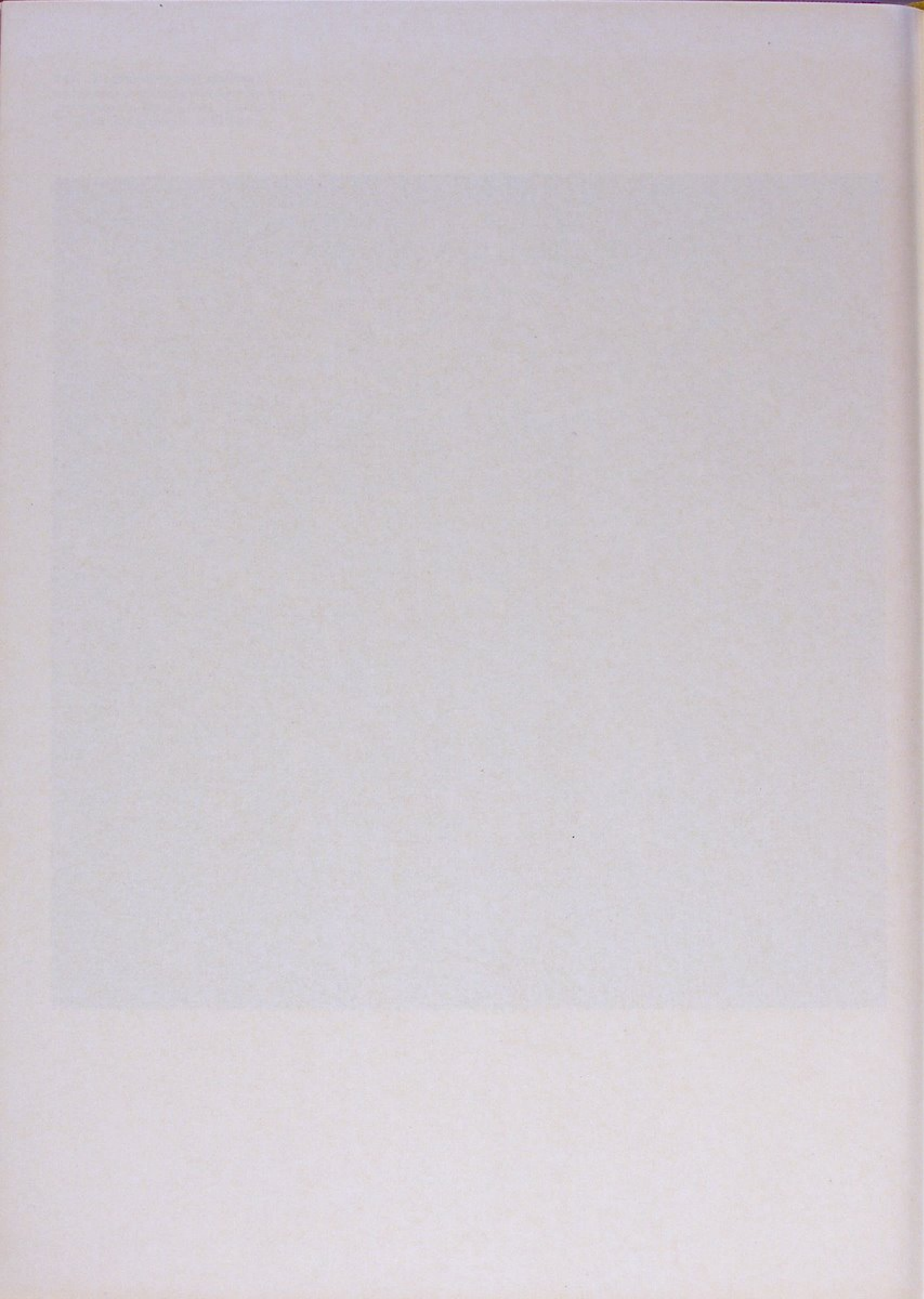

149. Золота нагрудна прикраса,
оздоблена дорогоцінним камінням
та перлами. Фрагмент. XVII ст.
Робота бухарського майстра.

НУМІЗМАТИКА

V ст. до н. е. – початку XX ст.

150. Статер-кізікин. V ст. до н. е.
Мала Азія, Кізік. Електр.
Діаметр 19 мм.

151. Статер Олександра III Великого
(336–323 рр. до н. е.). Македонія.
Золото.
Діаметр 18 мм.

152. Дідрахма. V ст. до н. е.
Луканія, Посейдонія. Срібло.
Діаметр 29 мм.

153. Статер Лісімаха (323–281 рр.
до н. е.). Фракія. Золото.
Діаметр 18 мм.

154. Великий литий ас. Перша
половина
V ст. до н. е. Ольвія. Мідь.
Діаметр 69 мм.

155. Ас. 222–205 pp. до н. е. Рим.
Мідь.
Діаметр 64 мм.

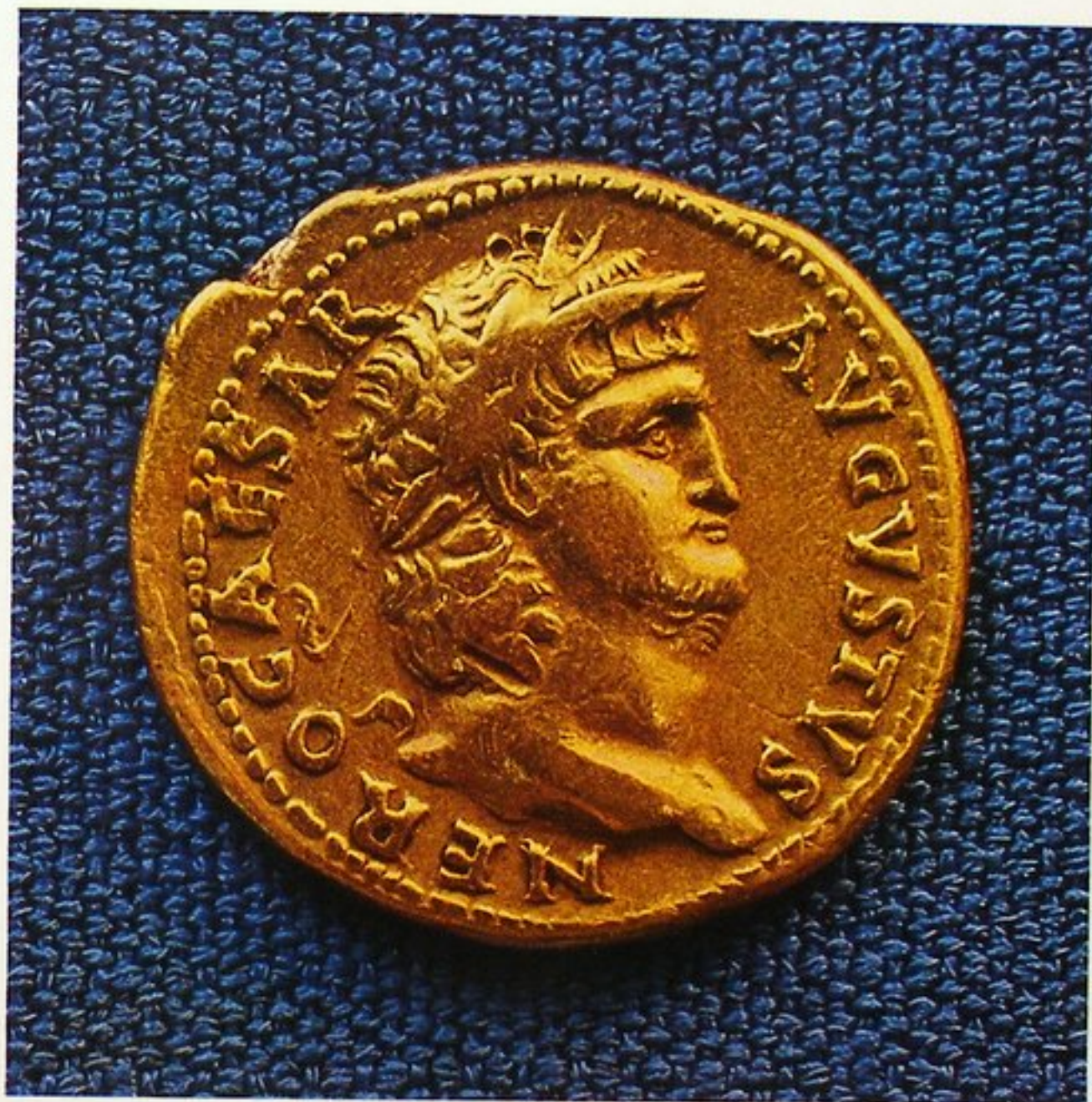
156. Денарій Л. Гостілія Сасерни.
48 р. до н. е. Рим. Срібло.
Діаметр 18,5 мм.

157. Денарій Марка Юнія Брута.
42 р. до н. е. Рим. Срібло.
Діаметр 17,5 мм.

158. Ауреус Нерона (54–68).
Рим. Золото.
Діаметр 18 мм.

159. Солід Теофіла (829–842).
Візантія. Золото.
Діаметр 21 мм.

160. Гріш Венцеслава II (1278–1305).
Чехія. Срібло.
Діаметр 28,5 мм.

161. Дукаат Дж'єованні Песаро
(1658–1659). Венеція. Золото.
Діаметр 21 мм.

162. Донатива (5 дукатів) Яна
Казіміра (1648–1668).
Польща, Торунь. Золото.
Діаметр 35 мм.

163. Таляр 1623 р. Іоахіма-Ернеста
ІХ. Пруссія. Срібло.
Діаметр 41 мм.

164. Дукат 1760 р. Нідерланди,
Утрехт. Золото.
Діаметр 21 мм.

165. Так званий „польсько-бельгійський“ дукат 1831 р.
Польща (випуск повстанського уряду часів революції 1830–1831 років). Золото.
Діаметр 22,3 мм.

166. Монета-мотика. Перша половина I ст. Китай. Мідь. Висота 46 мм.

167. Монета-мотика. Перша половина I ст. Китай. Мідь. Висота 57,5 мм.

168. Скарб арабських диргемів.

169. Диргем Гарун-ар-Рашида
(786–809).
Арабський халіфат, Аббасіди. Срібло.
Діаметр 25 мм.

170. Монетний злиток 1798 р.
Фатха Алі (1797–1834).
Персія. Золото, аверс.
Діаметр 38 мм. Вага 162,52 г.

171. Монетний злиток 1798 р.
Фатха Алі
(1797–1834). Персія. Золото, реверс.

172. Срібник Володимира Святосла-
вича (980–1015). Київська Русь.
Срібло.
Діаметр 25 мм.

173. Срібник Володимира Святосла-
вича (980–1015). Київська Русь.
Срібло.
Діаметр 29 мм.

174. Златник Володимира
Святославича (980–1015).
Київська Русь. Золото.
Діаметр 21 мм.

175. Срібник Володимира
Святославича (980–1015).
Київська Русь. Срібло.
Діаметр 29 мм.

176. Четвертак 1654 р. Олексія
Михайловича (1645–1676).
Росія. Срібло.
Висота 21,5 мм.

177. Карбованець 1654 р. Олексія
Михайловича (1645–1676).
Росія. Срібло.
Діаметр 45 мм.

179. Карбованець 1725 р.
(„сонячний”) Петра I (1689–1725).
Росія. Срібло, реверс.

180. 2 карбованці 1724 р. Петра I
(1689–1725). Росія. Золото, аверс.
Діаметр 20 мм.

181. 2 карбованці 1724 р. Петра I
(1689–1725). Росія. Золото, реверс.

182. Карбованець 1725 р.
(„жалібний“) Катерини I
(1725–1727). Росія. Срібло.
Діаметр 44 мм.

183. Карбованець 1914 р. на честь 200-річчя Гангутської битви 1714 р. Миколи II (1894–1917). Росія. Срібло. Діаметр 34 мм.

184–185. Карбованець 1912 р., присвячений сторіччю Вітчизняної війни 1812 р., Миколи II (1894–1917). Росія. Срібло аверс. Лицевий і зворотний бік. Діаметр 34 мм.

186. Скарб дукачів. Село Карпиші Київської області

187. Сигізмунд Август. Медаль з
серії, присвяченої польським
королям, роботи Рейхеля. XVIII ст.
Польща. Золото.
Діаметр 45 мм.

188. Медаль на честь Празького університету роботи О. Шпанієля. Чехія. Срібло, аверс. Діаметр 79,6 мм.

189. Медаль на честь Празького університету роботи О. Шпанієля. Чехія. Срібло, реверс.

190. Медаль на честь керівництва
Петром I чотирма флотами при
Борнгольмі. Перша чверть
XVIII ст. Росія. Мідь.
Діаметр 43,9 мм.

191. Медаль на честь укладення
Ніштадтської мирної угоди у 1721 р.
Перша чверть XVIII ст.
Росія. Срібло.
Діаметр 42,5 мм.

192. Медаль на честь Полтавської
битви 1709 р. Росія. Мідь.
Діаметр 48 мм.

193. Медаль на честь О. С. Пушкіна
1899 р. Росія. Мідь.
Діаметр 67,7 мм.

194. Медаль на честь О. В. Суворова
роботи К. Леберехта. 1791 р.
Росія. Бронза.
Діаметр 68 мм.

ЗМІСТ

<i>Стаття</i>	<i>Стор.</i>
ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО VI ст. до н. е. – IV ст. н. е.	7
ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО VI–XIII ст.	11
ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО XIV–XIX ст.	15
НУМІЗМАТИКА VI ст. до н. е. – початку XX ст.	19
<i>Ілюстрації</i>	<i>№</i>
ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО VI ст. до н. е. – III ст. н. е.	1–72
ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО IV–XIII ст.	73–120
ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО XVI–XIX ст.	121–149
НУМІЗМАТИКА V ст. до н. е. – початку XX ст.	150–194

КИЕВСКИЙ
МУЗЕЙ
ИСТОРИЧЕСКИХ
ДРАГОЦЕННОСТЕЙ

Альбом
(На украинском языке)

Автор вступительной статьи
и составитель
ОКСАНА ДАВЫДОВНА ГАНИНА

Автор и составитель раздела
„Нумизматика VI в. до н. э. – начала XX в.“
ЮРИЙ ИГОРЕВИЧ МУРАШОВ

Редакція видань
образотворчого мистецтва
Завідуючий редакцією
І. Н. БУГАЄНКО

Фотозйомка
А. Б. ФРІДЛЯНДА,
В. О. ЧУПРИНІНА

Художнє оформлення та макет
А. Л. НАРИНСЬКОЇ

Художній редактор
О. К. ШКОЛЯРЕНКО

Редактор тексту
М. Ф. КАГАРЛИЦЬКИЙ

Технічний редактор
З. С. МАШКОВА

Коректори
Л. І. ДЯЧКОВА,
Н. А. СУХАРЕНКО

Тем. план. 1974 р. поз. 644.
Здано на виробництво 31/VIII 1973 р.
Підписано до друку 25/VI 1974 р.
Формат 70 × 100^{1/8}. Папір крейд.
Фіз. друк. арк. 24. Умовн. друк. арк. 31,2.
Облік.-вид. арк. 21,3. Тираж 10000.
Зам. № 005439/1. Ціна 8 крб. 41 коп.

Видавництво „Мистецтво“,
Київ, вул. Свердлова, 19.

Графіше Верке Цвікау, ГДР.

